

FATİH ANAYASASI (ÖRFİ HUKUK VE PADİŞAHIN SINIRLANMASI BAĞLAMINDA)

Constitution of Fatih (In the Context of Custom Law and the Limitation of the Sultan)

Prof. Dr. Hasan Tahsin FENDOĞLU*

Öz: Kanun yapmak Osmanlı öncesi Türk devletlerinde de görülmektedir. Türkler Müslüman olduktan sonra, fıkıh tamamıyla benimsemişler, fıkıh üzerine özellikle bin altı yıl (920-1926) olmak üzere günümüze değin önemli eserler vermişlerdir. Fatih Sultan Mehmet, Türk devlet geleneği ile İslâm ve Doğu Roma imparatorluk anlayışının üzerinde Devlet'i yeniden inşa etmiştir. Hukuk araştırmacıları, Osmanlı hukukunu genelde örfi ve şer'i hukuk diye ikiye ayırırlar. İyi bir devlet için iyi bir mevzuat gerekeceğinden Fatih hukuk, özellikle örfi hukuk konusunda Devlet-i Aliyye'yi yenilemiştir. Örfi hukuk, Fatih'le istikrar kazanmış, Kanuni Sultan Süleyman ile olgunlaşmıştır. Osmanlı örfi hukuku, padişahın irade ve fermanlarına dayandığından örfi hukuk bir "kanun hukuku"dur. Osmanlı hukuku, Anglo-Sakson hukukuna benzer şekilde kamu hukuku-özel hukuk ayrımı yapmamaktadır. Fatih'in Teşkilat Kanunnamesi Devlet'in *en önemli* Teşkilat Kanunnamesidir. Fatih'in idari teşkilatla ilgili Osmanlı Kanunnamesi, *dört yüz sene boyunca* -pek az değişiklik dışında- fazla değişmemiştir, *genel mahiyette bir kanunun* ilk kez Fatih Sultan Mehmet zamanında çıkarıldığı bilinmektedir. Kanunnamenin birinci bölümünde devlet büyüklerinin protokoldeki yerleri, kimlerin padişaha arzda bulunabileceği ve kadıların dereceleri yer almaktadır. İkinci bölümde saltanat işleri yani Divan-ı Hümayun, Has Oda Teşkilatı ve Saray bürokrasisinin görevleri anlatılmaktadır. Üçüncü bölümde ise bazı suçlara verilecek t'a'zir cezaları, devlet memurlarının maaş ve tahsisatları ile resmi yazışmalarda devlet erkânı için kullanılacak unvanlar anlatılmaktadır. Fatih kanunnamesi, Fatih tarafından düzenlenmiş olup, bu Kanunname, Osmanlı döneminde yapılan *ilk genel kodifikasyondur*. Kanunnâme hükümlerinin büyük bir kısmının 18. yüzyılda da yürürlükte bulunduğunu ve uygulamada esas alındığını görmekteyiz. Kanunnâme-i Âl-i Osman'ın, anayasa mesabesinde müstesna bir yeri vardır.

Anahtar Kelimeler: Anayasa, Fatih'in Teşkilat Kanunnâmesi, örfi hukuk, padişahın sınırlanması.

Abstract: Making laws is also seen in the pre-Ottoman Turkish states. After the Turks became Muslims, they fully adopted Islamic jurisprudence and have produced important works on Islamic jurisprudence, especially in the one thousand six years (920-1926) and up to the present day. Fatih Sultan Mehmet rebuilt the state on the basis of the Turkish state tradition and the understanding of the Islamic and Eastern Roman empires. Legal scholars generally divide Ottoman law into two as customary and religious law. For a good state requires good legislation, Fatih renewed the State of Ottoman in terms of law, especially customary law. Customary law gained stability with Fatih and matured with Suleiman the Magnificent. Ottoman customary law was based on the will and decrees of the sultan, customary law is a "statute law." Ottoman law, similar to Anglo-Saxon law, does not make a distinction between public law and private law. Fatih's Organization Code is the most important Organization Code of the State. Fatih's Ottoman Code of Laws regarding administrative organization has not changed much for four hundred years - except for very few changes - and it is known that a general law was first enacted during the reign of Fatih Sultan Mehmet. The first section of the code of laws includes the places of the statesmen in the protocol, who can present themselves to the sultan, and the degrees of the judges. The second section describes the affairs of the sultanate, namely the duties of the Imperial Council, the Privy Chamber Organization, and the Palace bureaucracy. The third section describes the punishments for certain crimes, the salaries and allowances of state officials, and the titles to be used for state officials in official correspondence. Fatih Code of Laws was prepared by Fatih and this Code of Laws is the first general codification made in the Ottoman period. We see that most of the provisions of the Code of Laws were still in force in the 18th century and were taken as a basis in practice. The Code of Laws of the Ottoman Empire has an exceptional place in terms of constitution.

Key Words: Constitution, Fatih's Organizational Code, Ottoman customary law, Limitation of the Sultan.

* Başkent Üniversitesi Hukuk Fakültesi, Anayasa Hukuku Anabilim Dalı, htfendoglu@gmail.com
ORCID:0000-0002-1211-6989

Makale Geliş Tarihi: 15.05.2025, Makale Kabul Tarihi: 26.08.2025

GİRİŞ

Kanun yapmak Osmanlı öncesi devletlerde de görülmektedir; örneğin Hamurabi'nin toprak hukukuna ilişkin kanunu, Cengiz Kağan'ın kanunu, Timur'un Tüzükat'ı, Uzun Hasan'ın Kanunu ve Alaüddevle Bey'in Kanunu gibi düzenlemeler vardır. Türkler müslüman olduktan sonra, fıkıh tamamıyla benimsemişler, fıkıh üzerine önemli eserler vermişlerdir. Fıkıh etkisindeki Türk Anayasa Hukuku üç döneme ayrılarak incelenebilir: Karahanlılar, Selçuklular ve Osmanlılar dönemi. Osmanlı dönemi de Fatih öncesi (1299-1453) ve Fatih sonrası, Tanzimat öncesi (1481-1839) ve Tanzimat sonrası (1839-1926) diye üçlü bir ayrıma tabi tutulabilir. Bu dönemden hemen önce, Bağdat'ın Moğollarca işgalinde (1258) kütüphanelerin yağmalanması ile Osmanlı'nın son zamanlarında hazırlanan Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye (1869-1876) iki önemli dönüm noktası sayılabilir.

İçlerinde imparatorluklar, krallıklar, beylik ve dukalıklar olan toplamda on yedi devlete son veren II. Mehmed (d. Edirne 1432/ ö. 03/05/1481; yön. 32 yıl)¹, Devleti bir imparatorluğa çevirmiştir; Osmanlı kroniklerinde “Ebû'l-Feth”, daha yaygın olarak “Fatih” ünvanıyla anılmakta olup, *teşkilat ve teşrifat* kurallarını *ilk defa* bir mecmuada toplamıştır.² Fatih ayrıca, Kanûn-ı Kitabet-i Vilayet Tapu Tahrir Kanûnnamesi, İhtisab Kanûnnamesi, Darbhane Kanûnnamesi, ayrıca yasaknameler ve başka kanunnameler hazırlatmıştır.³ Kanûnname, “küçük bazı teferruatlarla yüzyıllarca bu devletin *teşkilat, teşrifat* ve müesseselerinde yürürlükte kalmış bir eserdir.”⁴

Fatih Sultan Mehmet, geniş coğrafyanın getirdiği külfet nedeniyle iyi askere, iyi ekonomiye ve bu sınırlar içerisinde kalan farklı etnik ve dinî unsurların bir arada yaşamasını gerekli kılan mevzuata ihtiyaç olduğunu görmüştür. Bu nedenle sistemi yönetebilir olan iyi bir devlet yapısı kurulmalıdır. Devleti yönetmek ve halkın devlete aidiyet duygusunu pekiştirmek için gereken kanuni düzenlemeleri, Fatih, Türk devlet geleneği ile İslâm ve komşu devletlerin anlayışı üzerinde yeniden inşa etmiştir. Devlet anlayışının dayandığı temelin hakanlık, hilafet ve saltanat kavramları olduğu belirtilebilir.

Kanunnamenin tamamının veya bir kısmının uydurma olduğunu belirten bilim adamları vardır; Kanunnamenin yeni nüshalarının bulunması, bu şüphelerin yersiz olduğunu ortaya koymuştur.⁵ İlk sekiz padişahın yönetimlerini II. Beyazıt'ın talimatıyla *Heşt Bihişt* isimli eserinde yazan İdris-i

¹ Ebu'l-Feth (fethin babası), fatih, devlet adamı, siyasi deha, stratejist, ilim adamı, mütefekkir ve şair II. Mehmed.

² Bkz. Abdulkadir Özcan, Fatih Sultan Mehmed, Atam Dedem Kanunu, Kanûnnâme-i Âl-i Osman, 4. Baskı, Kronik Kitap, İstanbul, Eylül 2022, s. xiii.

³ Bkz. Ahmed Akgündüz, Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri, C. I-VII, C. I, İstanbul 1990-1994, ss. 311-345; Kanunname'nin Viyana metni, C. I, s. 333-345. Fatih Sultan Mehmet'in Umumi Kanûnnamesi (Kanûn-ı Padişahi)'nin Viyana nüshası National Bibl. Vienna, A.F.554, vrk. 2/b-7/b'den tıpkı basım, C. I, s. 347-366.

⁴ Özcan, 2022, s. xiv.

⁵ Özcan, 2022, s. xiv; Mehmed Arif Bey, Kanunname'yi neşrederken yazdığı “önsöz” de eserin 1477 sonrasında yazılmış olabileceğini belirtirken, Babinger ise 1477'de hazırlandığını belirtir; a.g.e., 2022, s. xiv.

Bitlisi (ö. 1520), yedinci defteri Fatih dönemine hasretmiş olup, Kanunname-i Al-i Osman'dan ilk söz eden yazardır.⁶ Kanunname'nin Divan-ı Hümayun'daki aslı nüshası elimizde yoktur.⁷ Kanunname, Fatih'in emriyle *Nişancı Leysizade Mehmet Efendi* tarafından üç bab halinde tedvin ve tahrir edilmiş, 1613-1614 yılında Divan-ı Hümayunda mazbut sureti görüldüğü bildirilmiştir.⁸

Günümüzde dünya anayasalarının yaklaşık yarısında *Başlangıç* bölümü vardır. Fatih Kanunnamesi de bu geleneği başlatanlardan biri sayılabilir. Fatih Kanunnamesinin başlangıcı şöyle başlamaktadır; „*Bu kanunnâme atam ve dedem kanunudur ve benim dahi kanunumdur. Evlâd-ı kiramım neslen ba'de neslin bununla âmil olalar.*”⁹ Fatih önceki esasları kanunlaştırmıştır. Arz odasında devlet adamlarının Fatih'e bilgi vermeleri, vezirlerle aynı sofrada yemek yeme usulünü kaldırması gibi konular ise sadece Fatih'e ait kanunlardır, daha önceki ataları ve babalarından gelen bir uygulama değildir.

Mehmet Arif Bey, Kararname'nin Fatih'in son zamanlarında, 1477'den sonra tedvin edildiğini güçlü delillerle ileri sürerken, İncalcık, II. Beyazıt devrinde yapılmış cüz'i tadilatla bize intikal ettiğini belirtmiştir.¹⁰ Kanunname genel olarak sistemsizdir; teşrifat, teşkilat ve tazirat kuralları iç-içe ele alınmıştır. İncalcık'a göre, Saray hizmetlilerinin devlet teşkilatı içerisinde gösterilmesi, hükümet kadrolarının saraydan yetişmesi sonucunda olup kul sistemi nedeniyledir.¹¹ Kanunnamenin içeriğinin tamamen Fatih devrine ait olduğu konusunda şüphe yoktur.¹²

⁶ Özcan, 2022, s. xv.

⁷ Özcan, 2022, s. xxxvi. Köprülü, İncalcık, Dilger, Akgündüz, Tulum ve Özcan gibi yazarlar Kanunname'nin içeriği konusunda durmuşlardır.

⁸ Ayrıntı için bkz. Özcan, 2022, s. xx. Bedayiül Vekaideki metne göre TOEM'de neşredilen Viyana nüshasındaki eksik ve yanlış olan kısımlar, Özcan tarafından ayrıntıları ile belirtilmiştir; Özcan, 2022, s. xxi-xxiii. Kanaatimize göre de Kanunname Fatih döneminin sonlarında tedvin edilmiştir; Özcan, 2022, s. xxv.

⁹ Orijinal nüsha için bkz. Özcan, 2022, Bedayi'ül-Vekâyî'deki Kanunnâme-i Al-i Osman Sureti, tamamı 14 sayfa, transkripsiyonu için bkz. ss. 1-27. Not: Zeki Erarslan (ed.), Türk Anayasa Metinleri, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2024, s. 488'de neşredilen Özcan'dan tıpkı alıntıdır.

¹⁰ Özcan, 2022, s. xxix.

¹¹ Özcan, 2022, s. xxx.

¹² *Yakın zamanlara kadar eserin gerek tek nüsha oluşu ve bunun da yurt dışında bulunuşu, sıhhati hakkında bazı şüphelerin doğmasına sebep olmuştu. Ancak 1980'li yılların başlarında, aslı Rusya'da bulunan ve 1961 yılında Moskova'da yayımlanan bir Osmanlı kroniğinin (Bedâyi'ül-vekâyî) mündericatındaki Kanunname metni dikkatimizi çekmişti. Bu (makale) çalışmamızdan sonra hakkındaki tartışmalar azalan Kanunname, daha sonra iki defa daha ... tarafından neşredildi (Özcan, 2022, s. viii.) ... tarafından yapılan bu neşirlerde sadece Bedâyi'ül-vekâyî'deki metin kullanıldığından ve gereksiz müdahalelerde bulunulduğundan yer yer yanlış ve eksiklikler yer almaktadır. (Özcan, 2022, s. viii.) Bu bakımdan araştırmacılara mümkün mertebe eksiksiz bir metin verebilmek ve daha kolay ulaşmalarını sağlamak için Kanunnâme-i Al-i Osman tarafımızdan tekrar ele alınarak kitaplaştırılmış ve üç defa daha yayımlanmıştır” (Özcan, 2022, s. viii.) Karşılaştırmalı metin tesis edilirken, daha eski ve tam olması hasebiyle Kanunnâme'nin Bedâyi'ül-vekâyî'deki ictibas nüshası esas alınmış ve onun varak numaraları verilmiştir. Târih-i Osmâni Encümeni Mecmuası'ndaki (TOEM) Viyana nüshasının metni karşılaştırmada kullanılmıştır ve farklı nüshaları dip not olarak*

Fatih'in Teşkilat Kanûnnâmesi, Teşkilat Kanunnamesi, Kanûnnâme-i Âl-i Osman, Ebu'l-Feth Kanunu veya Fatih Anayasası denilen kavram bu yazının konusudur.

I. ÖRFİ VE ŞER'İ HUKUK

Hukuk araştırmacıları, Osmanlı hukukunu genelde *örfi ve şer'i hukuk* diye ikiye ayırırlar. Güçlü bir devlet için yönetebilen yeterli bir mevzuat gerekmektedir ve Fatih özellikle örfi hukuk konusunda başarılıdır. Bazı araştırmacılar, -aralarında birlik olmamakla birlikte- Osmanlı anayasa hukuku'nun, İslâm kamu hukukundan tamamen ayrı ve bağımsız, Osmanlı'ya özgü *padişah hukuku yani örfi hukuk* olduğunu; diğerleri ise, Osmanlı hukukunun, İslâm hukukunun tam etkisinde kaldığını belirtmişlerdir. Kanaatımızca, örfi hukuk yanlıları, Osmanlı'nın görünüm itibariyle, İslâm hukuku etkisinde kaldığını kabul ediyor, ama öz itibariyle, diğer etkileşimler ve çağdaş yaklaşımların da önemli olduğunu söylemek istiyorlar. Böylece, Osmanlı anayasa hukukunun (en azından) dış görünüm itibariyle, İslâm anayasa hukukunun bir parçası olduğunu benimsemiş oluyorlar. Burada bazı yazarların görüşlerinden yararlanmak istiyoruz; Ömer Lütfi Barkan, Recai Galib Okandan, Zeki Velidi Togan, Neşet Çağatay, Halil İnalcık, Ahmed Akgündüz, Abdülkadir Özcan, Coşkun Üçok, Ahmet Mumcu, Kern, Goldzger, Schacht, Fuat Köprülü, Vakur Versan, Sıddık Sami Onar, Ahmet Yaşar Ocak ve Bernard Lewis gibi.

Osmanlı'da padişahın düzenleme yetkisi, ancak iki temel kaynak olan Kur'an ve Hadis'e aykırı olmamak şartıyla var olup, padişahın bu düzenleme fonksiyonu sui generis bir nitelik taşımaktadır. Padişahın düzenleme fonksiyonu, üç halde görülmektedir: *birincisi*, Osmanlı hükümdarı, mevcut hükümleri, hukuk tekniğine uygun olarak kod haline getirebilir. *Mecelle*'nin (1869-1876) veya *Hukuk-ı Aile Kararnamesi*'nin (1917) kod haline getirilmesi gibi. Bu tasarrufun, düzenleme yetkisi mi yoksa tedvin fonksiyonu mu olduğu tartışmalıdır. Bazılarına göre, bu bir düzenlemedir. Diğer bazılarına göre, bu bir tedvinden (*codification*) öteye gitmez. Bize göre bu bir düzenleyici işlemdir. Kanun, yetkili birim tarafından belli usule göre yapılan, halkı bağlayıcı tasarruflar olduğuna göre, yapılan bu işlemin, hukuken, padişahın düzenleme yetkisi olduğu kabul edilebilir. Divan-ı Hümayun, fonksiyonlarından biri olarak, şer'i hukukta kesin karar verme yeri (mahkeme) olduğu gibi, yasama yetkisi de vardır; örfi hukuk kuralları koyabilir. Padişah Divanı'nın, örfi hukuk yapılmasında önemli rolü vardır. *İkincisi*, Osmanlı Padişahının, mevcut icthadlardan birini tercihi de mümkündür. Osmanlılarda, Hanefi mezhebinin resmen kabulü, 1917 tarihli Aile Kararnamesinde Şafii ve Maliki mezheplerinden de yararlanılması, *Sultan'ın tercihiyle* mümkün olabilmiştir. Hakan, halkın ortak yararına (maslahatına) uygun olarak, mevcut mezheplerin icthadlarından birini tercih edebilir. *Üçüncüsü*, yeni bir mesele için hüküm kurmak üzere yeni bir icthad yapılması da mümkündür; zamanaşımı, tazir suç

gösterilmiştir. (Özcan, 2022, s. 1x.). Türkçe kelimelerin imlâsında p, ç, t kuralı uygulanmış, yani sonundaki "b" ler p, "c" ler ç, "d" ler de t olarak, "ayn" harfi ise ' şeklinde yazılmış ve mümkün mertebe XV'inci yüzyıl Osmanlı Türkçesi yansıtılmaya çalışılmıştır. (Özcan, 2022, s. 1x.). Bu makalede Özcan'ın metni esas alınmıştır.

ve cezaları gibi. Mevcut hükümleri padişahın kod haline getirmesi, mevcut icthatlardan birini tercih etmesi ve yeni sorunlar karşısında yeni hükümleri norm haline getirmesi, Osmanlı padişahının düzenleme yetkisidir. Osmanlı padişahının fonksiyonu, yasama-yürütme ve yargı alanında olmak üzere incelenmelidir. Hükümdarın düzenleme yetkisi vardır ama mevcut hukuku (sistemi) ortadan kaldırmadan, değiştirmeden bu yetkisini kullanabilir. Osmanlı kanunnamelerinde görülen tazir cezaları, miri arazi ve tımar sistemi konusunda, geniş olarak bu yetki kullanılmıştır.¹³

Osmanlı Devletinde (Devlet-i Aliyye), yürütme fonksiyonu Sultana aittir. Padişahın yürütme fonksiyonunu icrada iki yardımcısı vardır: Sadaret kanadını temsil eden sadrazam ve hilafet kanadını temsil eden şeyhülislâm.

Osmanlı devletinde yargı bağımsız olup, yargı fonksiyonu bağımsız mahkemeler eliyle kullanılır. Kadı, Devlet yönetiminin bel kemiğini teşkil eder. 1868 yılına kadar, sistematik temyiz usulünün bulunmadığı Osmanlı'da, Divan-ı Hümayun aynı zamanda üst adli merci görevi görmektedir. Kadı, Sultan adına adalet dağıtır. Osmanlı'da toplumun siyasi ve dini şefi sonuçta hakanıdır. Halkın, can-mal ve onurunun her türlü tecavüze karşı korunması temin edilmeli, Ülkede hiç bir ayırım yapmadan tüm bireyler emniyet içinde yaşamalı her türlü temel hak ve özgürlüklerden yararlanabilmelidir.¹⁴ Padişah, Devletin sınırlarını korumak, gelir ve giderini harcamak, kamu hizmetlerini ehil ve güvenilir insanlara vermek, Devlet işlerinde sürekli müşavere yapmak, devlet işlerini bizzat yerine getirmek ve memurları sürekli kontrol etmek zorundadır.

Osmanlı anayasa hukukunun “lâik” olduğunu ileri süren, bizim katılmadığımız bir görüşe göre, “örf-i padişahi” “örfi hukuk”, “âdet hukuku” veya “siyaset” adı verilen alanda, Osmanlı yöneticileri, fıkıhtan tamamen ayrı, bağımsız bir millî hukuk meydana getirmişlerdir.¹⁵ Bunlara göre Osmanlı devletinin örfi hukuku lâik'tir; şeyhülislâm, devlet işine karıştırılmamıştır. Devlet, dini ve medreseyi sadece kullanmıştır. Yeni sultan, “cülus”undan sonra, istemezse, önceki kanunları kaldırabilmektedir; şu halde, bir anlamda mutlak veto yetkisi, Sultan için kişisel bir haktır ki bu, fıkha aykırıdır. Zaten halkı birleştiren unsur, *din* değil, *kerim devlet* ve *Osmanlı şanı* gibi kavramlarıdır,¹⁶ şeklinde iddialar ileri sürülmektedir.

Osmanlı devleti mevzuatına ilişkin incelemeler yapan Prof. Barkan'a göre, Osmanlı kamu hukuku, komşu ülkelerden yararlanmış, eklektik bir

¹³ Hasan Tahsin Fendoğlu, Türk Anayasa Hukuku Tarihi, Yetkin Yayınları, Ankara, 2021, tazir cezaları: ss. 502-509; miri arazi ve tımar sistemi: ss. 723-731.

¹⁴ el-Maverdi, Ebu'l-Hasen Ali b. Muhammed b. Habib (ö. 450), el-Ahkâmü's-Sultâniye ve'l-Velâyetü'd-Diniye, Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut, ty., s. 13; el-Ferra, Kadı Ebû Ya'la Muhammed b. el-Hüseyn, el-Ahkâmü's-Sultaniye, tashih ve tâlik: Muhammed Hamid el-Müfti, 3. Baskı, Matbaâtü Mustafa'l-Babî'l-Halebi, Mısır, 1408/1987, s. 31 vd.

¹⁵ Ömer Lütfi Barkan, XV. ve XVI. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Zirai Ekonominin Hukuki ve Mali Esasları, I. Cilt, Kanunlar, İstanbul 1943, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türkiyat Enstitüsü Neşriyatı, s. XIII-XIV ve XX.

¹⁶ Çetin Özek, Devlet ve Din, İstanbul, ty., Ada Yayınları, s. 666.

sistemdir.¹⁷ Bu nedenle kanunnamelerde, fıkha dayalı olmak sorunu yoktur. Esasen sultan tarafından çıkarılan kanunların, şeyhülislâmca onanması diye bir kural da yoktur. Şeyhülislâmlar, kanunnameler konusundaki düşüncelerini, “*yüksek siyâsî mütalaa*” sayarak açıklamamışlar, politikaya girmemişlerdir. Yine, Prof. Barkan’a göre, miri sistem şer’i ise, neden Girit’te uygulanmamıştır? Ebussuud Efendi’nin “*Maruzat*”ı, kanunnameleri kabul ettirmeyi amaçlar. Maruzat, “emrû ferman yine padişahındır” formülüyle sultana arz edilmiştir. Örfi hukuk, şer’i hukukun bazı özel hukuk konularına da müdahale etmiştir: Toprak ve ev üzerindeki mülkiyet hakkı, taşınmaz alım satımı, kiraya verilmesi ve miras hukuku gibi alanlarda örfi hukuk, özel hukuka da müdahale etmiş; hile ve yorumlar özel hukuka da sarkmıştır. Prof. Barkan ile ilgili tahlil ve tenkidinde, Prof. Okandan, bu görüşleri sıralamakta ve benimsediğini açıklamaktadır.¹⁸

Prof. Barkan’ın iddiasına göre, şeri hukuk nazari ve zahiri olarak her sahada uygulanır gözükmese de bilhassa idare ve teşkilat hukuku ile kamu kurumları sahasında millî veya örfi hukukun gelişebildiğini, İslâm devletlerinde hükümdarların devletin düzen ve örgütü ile idare usullerinde şer’ ile açıkça çarpışmadan yenilikler yapmak hususunda serbest hareket ettiğini, bazen şeriata tamamen aykırı hareket edildiğini, emir ve kanun koyma yoluyla yapılan düzenlemelerin ise meşru ve isabetli olduğunu dini bir otoriteye de tasdik ettirmiş olmak için *kanunnamelere sonradan şeyhülislâm fetvası eklendiğini* iddia eder. Sonuçta Barkan’a göre, Osmanlı padişahları, kendilerine ayrılmış olan sahalarda din kitaplarını karıştırmaya ve şeyhülislâmlardan fetva almaya lüzum görmeden kanun koymuşlardır. Barkan’ın iddialarına göre, Ortaçağ dünyasında, “*hukukun kişiselliği*” ilkesi uyarınca, sultanlar, sadece Müslümanları değil, tüm teb’ayı, özel hukukta serbest bırakmışlardır. 17. yüzyıldan sonra, örfi hukuk daralmış, şer’i hukukun sahası genişlemiştir. Hatta Sultan II. Mustafa, bir kararında “şer’ ve kanuna uygun” formülünden “kanun” sözcüğünü çıkarmıştır.¹⁹ Şimdiye kadar Kanunname asılları da, Barkan’a göre bulunamamıştır.²⁰ Her ne kadar, Hammer, Kanuni kanunnamelerinde, Şeyhülislâm Ebussuud Efendi’nin etkisini görüyorsa da, bunlar doğru değildir. Kanunnamelere fetvalar sonradan eklenmiştir. Örfi hukuk, fetvalardan çıkan bir hukuk değildir. Katılmadığımız bu görüşe göre, İslâm hukuk ve tekniği, Osmanlı devlet siyasetinin emrine girmiştir.²¹

¹⁷ Yaşar Yücel/Selami Pulaha, I. Selim Kanunnamesi (Tirana ve Leningrad nüshaları) (1512-1520), Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara, 1995, s. 3.

¹⁸ Recai Galib Okandan, “Kitap Tahlili”, Kanunlar-I, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası, C.XI, Sy. 3-4, İstanbul, 1945, s.400-406; Pakalın, M.Zeki de, Osmanlı Kanunnamelerinin şer’e aykırı olduğunu belirtir: İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi, C.II, İstanbul, ty., s.163.

¹⁹ Osman Nuri, Mecelle-i Umur-i Belediye, İstanbul 1922, C. I, s. 568; Barkan, 1943, s. XIX. Şer’ veya şeriat, Kur’an’da bir yerde yol-cadde anlamında kullanılmıştır. 45/Casiye:18; diğer bir yerde: Dinin temel kuralları kastedilmiştir: 42/Şûra:13 ve 5/Maide: 48.

²⁰ Hâlbuki kanunname asılları vardır.

²¹ Barkan, 1943, s.XL; bkz. Halil İnalcık, “Örf”, Milli Eğitim Bakanlığı İslam Ansiklopedisi, C. IX. İstanbul 1964, s.480.

Prof. Togan Osmanlı kanunnamelerinin fıkıh ile epey uzlaştığına, hatta fıkıhın bir kadir-i mutlak vaziyete geçtiğine ancak buna rağmen Fatih'in bir buçuk asırlık bir zaman zarfında istikrar kazanmış olan yetkisine, fıkıhın karışmasına kesinlikle yol vermediğini, iddia etmiştir.²²

Prof. Çağatay'ın iddialarına göre, örfi hukuk, dini bağların dışındaki hukuktur. Kanun olmak için, Padişah'ın imzası yeterli olmaktadır. Şeyhülislâm'ın onayı da aranmadığına göre, şer'i hukuk-örfi hukuk ayrımı gerçektir. Şeyhülislâm, seçimle işbaşına gelmiyordu; Sultan tarafından atanıyor ve azlediliyordu. Sultanın, önceki kanunları "iptal" veya "tadil" yetkisi mutlakı.²³ Osmanlılar, fıkıhı geniş çapta askıya almışlardır. Şeyhülislâm Ebussuud Efendi, miri toprak sistemini ilk kez bulmuş değildir. Ebussuud Efendi, bunu, medrese mollalarına anlatmak için şer'i kılıfa sokmuştur. Aslında miri toprak sistemi şer'i değildir. "Herşey şer-i şerife, daha doğrusu, şer'i şerif herşeye uydurulmuştur."²⁴ Ebussuud Efendi, miri arazi üzerindeki tasarrufu, "icare akdine", tapu resmini "peşin kiraya", çift akçesini "muvazzaf haraca", öşürü ise "mukassem haraca" benzetmiş ise de, Girit'te, miri sistemi uygulamamış, sahiplerinin elinde bırakılarak, mülki-haraci arazi sistemini benimsemiştir. Prof. Çağatay'ın iddiasına göre, miri arazi sisteminde halkın sürekli olarak kiracı durumunda kalması, toprağını satamaması gibi hususlar, İslâm mülkiyet hukukuna aykırıdır. Kişi öldüğünde, intikal, *fıkha göre değil, kanunnameye göre* olurdu. Divan-i Mezalim'de asilere İslâm ceza hukuku dışında işlem yapılır, zinaya para cezası, hırsızlığa had dışında başka cezalar uygulanırdı.²⁵

Osmanlı devleti mevzuatına ilişkin yeni bir bakış açısı getiren²⁶ Prof. İnalçık da örfi hukukun şer'i hukuktan tamamen ayrı olduğunu beyan etmektedir. Prof. İnalçık, Osmanlı padişahlarının en güçlüsü ve serbest fikirlisi olup devlet teşkilatında "*kanun padişahı*" olan Fatih'in attığı adımlar dikkate alındığında, *şeriat karşısında sırf kamu yararı için hükümdarın kendi iradesiyle bağımsız kanunnâmeler çıkarmasının İslâmi esaslara değil ancak Türk-Moğol gelenegine bağlanabileceğini*, Türk hükümdarının kendi iktidarına ortak veya onun üstünde otorite tanımayan mutlak karakterini daima sakladığını ve İslâm dinine en fazla riayetkâr sayılan Türk hükümdarlarının bile devlet otoritesini her şeyin üstünde tuttuğunu ifade eder. Mutlak otoritesini devlet teşkilatında kanunlar koymak suretiyle gerçekleştirmek ve pekiştirmek isteyen

²² Zeki Eraslan, "Cumhuriyet Türkiye'si Anayasalarının Osmanlı Kökleri: Fatih'in Teşkilat Kanunnâmesi'nden (Kanunnâme-i Âl-i Osman) Gülhane Hatt-ı Hümayûnu'na Anayasal Hareketlere Genel Bir Bakış", Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, Sayı, Kasım 2023, Cilt XXXIX - Sayı 108, Sayfalar, 249-294 (<https://atamdergi.gov.tr/tam-metin/1099/tur>).

²³ Neşet Çağatay, "İslam Hukukunun Ana Hatları ve Osmanlıların Bunun Bazı Kurallarını Değişik Uygulamaları", Belleten, C.LI, s. 200, Ağustos 1987, TTK, Ankara, s. 631.

²⁴ Ömer Lütfi Barkan, "Osmanlı İmparatorluğu Teşkilat ve Müesseselerinin Şer'ilîği Meselesi", İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası, C.XI, Sy. 3-4, İstanbul 1945, s. 212 ve 218; Barkan, 1943, s. XL.

²⁵ Çağatay, 1987, s. 633-634.

²⁶ Yücel/Pulaha, 1995, s. 3.

Fatih, Osmanlı örfi hukukunun gelişmesinde kesin bir dönüm noktası olduğu gibi bu dönemde atılan adımlarla, Osmanlı hukuk anlayışı ve kanunları üzerinde de kesin ve sürekli bir etki yapmıştır.

Prof. Üçok ve Prof. Mumcu'ya göre, “örf, padişahın şeriat dışı alanda aklına dayanarak, İslâm topluluğu yararına koyduğu kurallar anlamına gelir”; “İslâm kamu hukuku çoğu zaman yetersiz kaldığı” için örfi hukuk gelişmiştir.²⁷

Oryantalistlerden Kern'e göre, “âdât hukuku” (örfî hukuk), birçok renklerle işlenmiş bir halı gibidir ki, bu halıda İslâm'ın yeşil rengi tek renk değildir.²⁸ Goldziher'e göre, fıkha tabi olmayarak uygulanan hukuka “örf ve âdet hukuku” denir. Örf yerine “kanun” kelimesi de kullanılır. Bu hukuk şer'i hukukla çatışır.²⁹ Prof. Schacht (1902-1969)'a göre, Osmanlı devletinde, özellikle kamu hukukunda fıkha uyulmamıştır. Örfi hukuk, fıkıhtan ayrı bir hukuktur. Schacht'a göre Osmanlı Padişahları, kanunnamelerin fıkha uyduğunu belirtmişlerdir ama örneğin Fatih ve Kanuni alternatif ceza hükümleri getirmişlerdir.³⁰ Schacht, Osmanlı devletinin, İslâm hukukunu ulusal hukuk yapan *ilk ülke* olduğunu belirtmiş, *Indroduction to Islamic Law* isimli eserini, İslâm hukukunun en son en itibar gören ibarelerini kapsayan ve Osmanlı'nın resmi kodu olan İbrahim el-Halebi'nin (ö. 1549) *Mülteka'l Ebhur*'unu esas alarak yazdığını belirtmiştir. Schacht, İslâm hukukunu en çok ciddiye alanın Türk'ler olduğunu, Fatih, Yavuz (1512-1520), Kanuni (1520-1566) ve takipçilerinin, ilk Abbasi halifelerinden *daha ciddi* olarak İslâm hukukuna önem verdiklerini, Ebussuud Efendi devrinde (1545-1574) örfî ve şer'î hukukun uzlaştırıldığını söylemektedir. Schacht, Osmanlı devletindeki uygulama hatalarını bir başka makalesinde belirtmiştir.³¹

Prof. Köprülü, anayasa ve idare hukuku ile ticaret ve ceza hukukunda fıkıhın rolünün çok az ve tesirsiz olduğunu belirtmiş, fıkıh kitaplarında yer alan şer'i cezalardan örneğin el kesme (hırsızlık kapsamında), recim (zina kapsamında) gibi cezalar çok nadir hâllerde uygulanmış, örfi vergi konulup varlığını daima devam ettirdiğini belirtmiştir. Prof. Köprülü, İslâm devletlerinde çok eskiden beri fıkıhın dışında ve hatta onunla hiç bağlı olmayarak geniş bir yasama faaliyetinin bilhassa kamu hukukunda daima mevcut olduğunu Türk-İslâm Devletleri'nden örneklerle anlatmıştır. Köprülü,

²⁷ Coşkun Üçok/Ahmet Mumcu/Gülnihal Bozkurt, *Türk Hukuk Tarihi*, Ankara, 1998, VIII. Baskı, Savaş Yayını, s. 231-214; Fuat Köprülü, “Fıkıh”, maddesi, Milli Eğitim Bakanlığı İslam Ansiklopedisi, C.IV, İstanbul 1977, s. 608 vd.; Halil İnalcık, “Osmanlı Hukukuna Giriş”, AÜSBF Dergisi, C.XIII, 1958, No. 2, s. 102; Osmanlı Hukukuna Giriş, Örfi Sultani Hukuk ve Fatih Kanunları, ss. 102-126; (https://yunus.hacettepe.edu.tr/~mehoz/soseko/Osm_Hukuk_Giris_INALCIK.pdf), ET: 22.02.2025; Halil İnalcık, “Mahkeme” md., Milli Eğitim Bakanlığı İslâm Ansiklopedisi, C.VII, İstanbul, 1997, s. 149 vd.

²⁸ Kern, R.A., “Adât Hukuku”, Milli Eğitim Bakanlığı İslâm Ansiklopedisi, İstanbul, 1978, C.I, s. 129 vd.

²⁹ Ignaz Goldziher, “Adet” maddesi, Milli Eğitim Bakanlığı İslam Ansiklopedisi, İstanbul, 1978, C. I, s. 137 vd.

³⁰ Joseph Schacht, *İslâm Hukukuna Giriş*, Mehmet Dağ-Abdulkadir Şener çev., Ankara 1977, A.Ü.İ.F.Y, s. 64 ve 99.

³¹ Schacht, 1977, s. 97; Joseph Schacht, “Şerîât” maddesi, Milli Eğitim Bakanlığı İslâm Ansiklopedisi, İstanbul, 1979, XI, s. 433.

“örfi tekâlifi” fıkha aykırı bulur. Fıkıh, Osmanlıda ölüdür; uygulamada örfi hukuk denilen yeni bir hukuk doğmuştur. Mahkeme kararlarını ancak ehl-i örf denilen siyasi otorite yerine getirir.³² Osmanlı devletinde, çeşitli ülkelerin uygulamalarının alındığı, buna dini bir motif verildiği, sultanların, özel hukukta halkı serbest bıraktığı ama anayasa hukukunda çağa adım uydurdıkları şeklinde görüşleri vardır.

Görüşümüze göre, örfi hukuk, fıkıhın dışındaki bir hukuk değildir. Örfi hukuk, İslâm hukukunun otoriteye tanıdığı yetkinin kullanılmasıdır. Osmanlı hukuk sistemi fıkıh ve örfi hukuk esaslarına göre kurulmuştur. Esasen, şer’i hukuk - örfi hukuk ayırımını bağdaştıranlar, İslâm Hukukunun örfe verdiği önemden kaynaklanıyorlar. Osmanlı Devleti’nin özel hukukta olduğu gibi anayasa hukuku itibarıyla de fıkıh etkisinde kaldığı, çok açık biçimde anlaşılmaktadır.

Padişah kanunlarının, “meşrûiyet ve muteberliği”, devrin egemenlik anlayışı ile dinin yöneticilere verdiği yetkiden doğmaktadır. Bu kanunnamelerin, lâik, İslâm hukuku ve fetva ile ilgisi bulunmayan örfi kanunlar olduğu iddiasının gerçeğe ilgisi yoktur.³³ Padişahlar, *divan üyeleri*yle istişare etmişlerdir; bunlar arasında daima *ulemadan* kişiler de bulunmuştur. Zaman zaman fetvaya başvurduklarına dair örnekler de vardır. Bu boşluk doldurmalar, fıkha uygundur. Zaten kanunnamelere göre hükmü veren kadılardır. Protokol ve benzeri alanlara ait olan konular ise genelde fıkıh ve fetva konusu değildir.

Kadılar, genelde Hanefi mezhebinin “*zahirü’r-rivaye*” kitaplarına bakarlar, daha önce tercih edilmiş (*müfta bih*), seçilmiş (*muhtar*), görüşlerin en doğrusu denilmiş (*esahh-ı akval*) görüşleri alırlar, böyle olmayan görüşleri tercih edemezler. Ancak yetkili otorite, herhangi bir meselede başka bir mezhebin görüşünün- alınmasına izin verirse onunla hükmederler.³⁴

Osmanlı kanunnameleri, *Fatih Sultan Mehmet*’le istikrar kazanmış, *Kanuni Sultan Süleyman* ile olgunlaşmıştır. Kanuni Sultan Süleyman, devlet topraklarını, öşrî, haracî ve mirî şeklinde taksim ederken bunu *Şeyhülislâm Ebussuud Efendi*’nin fetvalarını kanun haline getirerek yapmıştır. Bilindiği gibi toprak hukuku ile ilgili kanunnameler, 1846 yılına kadar yürürlükte kalmış, 1846’da kaldırılmıştır.³⁵ Bu kanunnamelerle Osmanlı topraklarının çoğu, miri arazi haline getirilmiştir. Buna göre, bu topraklarda yaşayanların taşınır malları, kasaba ve köylerdeki evleri, bağ ve bahçeleri kendi özel mülkleri olarak kalacak ve bunlara diledikleri gibi tasarruf edecekler, satış-bağış ve diğer her türlü “temlik” hakkına sahip bulunacaklar, ancak bunların tarım yaptıkları tarlalar ellerinde kalmakla birlikte, diğerleri gibi, kendi mülkleri olmayıp “arz-ı memleket” sayılacak vergilerini vereceklerdir. Kısaca,

³² Fuat Köprülü, Ortaçağ Türk Hukuki Müesseseleri, İstanbul 1943, s. 383; İnalcık, 1958, s.102,103,107(6); Barkan, 1945, s. 205.

³³ Hayrettin Karaman, İslâm Hukuk Tarihi, İstanbul 1975, s. 147.

³⁴ Karaman, 1975, s. 148; bkz. Ebussuud Efendi, Maruzat, Süleymaniye Kütüphanesi, İzmir Bölümü, Numara 782, varak 341-356, varak 10/b; Majid Khadduri, Political Trends in the Arab World, 1970, s. 218.

³⁵ Sıddık Sami Onar, İdare Hukukunun Umumi Esasları, C.I-III, 3. Baskı, İstanbul, ty., İsmail Akgün Matbaası, C. I, s. 85.

kanaatımıza göre de, *kural olarak, örfi hukuk - şer'i hukuk çatışması yoktur; şer'i hukukun örfi hukuka verdiği geniş yetki, yanlış anlaşılmamalıdır; çatışma gibi görülmemelidir.*³⁶

Kanunnameleri, *nişancı*³⁷ (sonraları, reis-ül küttab) hazırlardı. Nişancıya önceleri *müfti-i kanun* denilirdi. Nişancı kanun taslağını, Divan-ı Hümayun'a sunar, orada son şeklini alan kanun taslağını, sadrazam, padişaha arzederdi, padişah ise onama makamıdır. Kanunların değişikliği çalışmaları da nişancının yetkisindedir; nişancı, ilmiye sınıfındandır. Ebussuud Efendi de nişancılık yapmıştır. Vilâyet kâtibi ve defter emini gibi kanun teklifine yardımcı elemanlar da ilmiyeden seçilirdi. Şeyhülislâm, hâkim veya müftülerin birince onaylanmamış, kanun, ferman ve irade yoktur; padişahın onayladığı kanun, şer'a aykırı ise, "*nâmeşru olan nesneye emr-i Sultani olmaz*"; veya "*Emr-i Sultani ile na meşru olan nesne meşru olmaz*"; "*Haram olan nesne, helal olmak yoktur.*" denilerek Şeyhülislâm tarafından geri çevrilirdi.³⁸ Sultan kanun yapabilir ama bu, şer-i şerife aykırı olamaz. Uygulama aksaklıklarına rağmen Osmanlı devletinin hukuku, İslâm hukukudur. Toprak hukuku, anayasa-idare hukuku, mali hukuk ve tazir (ceza) hukuku, fıkha uygun olarak kanunnamelerle düzenlenmiştir.³⁹

Kanunnameler ve şer'iyye sicilleri incelendiğinde, Osmanlı uygulamasının fıkha, kural olarak, aykırı olmadığı, aykırı olmaması için büyük gayret gösterildiği ortaya çıkar. Kaldı ki örfi hukuk, tüm fikhın yaklaşık % 10-15'ini teşkil etmektedir; Osmanlı hukuku fikhın uygulanmış bir şeklidir. Prof. Versan'a göre şeyhülislâmın fetvası alınmadan devlet faaliyeti yürütülemezdi. Ord. Prof. Onar'a göre Osmanlı'da Tanzimat'a kadar İslâm hukuku uygulanmış, Tanzimatla birlikte hukukta dualizm başlamıştır.⁴⁰ Prof. Ocak, haklı olarak, örfi hukukun şer'i hukukun bir parçası olduğunu, aksi görüşün laikliğe zemin aramayla izah edilebileceğini belirtmiştir.⁴¹ Prof. Lewis de, yerel polis şefi subaşının bile "kadı"nın emrinde olduğunu, Osmanlı'nın kuruluşundan düşüşüne kadar İslâm gücünün ve inancının ilerlemesine veya savunmasına adanmış bir devlet olduğunu; hükümdarına "*İslâm padişahı*", askerine "*asâkir-i İslâm*", dini başkana "*Şeyhülislâm*" denildiğini hatırlatır. Batı'da İslâm ve Türk kelimelerinin bu nedenle özdeş olarak kullanıldığını,

³⁶ Bkz. M.Tayyip Gökbilgin, Süleyman-I, Milli Eğitim Bakanlığı İslâm Ansiklopedisi, C. XI, İstanbul 1979, s. 99 vd.

³⁷ Geniş bilgi, Halil İnalçık, "Nişancı" maddesi, Milli Eğitim Bakanlığı İslâm Ansiklopedisi, C. IX, İstanbul 1964, s. 671-683; Tevkii Abdurrahman Paşa, Tevkii' Abdurrahman Paşa Kanûnnamesi, Milli Tetebbular Mecmuası, C. I., Matbaâ-i Amire, İstanbul, 1331, ss. 498-544, s. 515.

³⁸ Akgündüz, 1990-1994, C. I, s. 85-86.

³⁹ Tevkii' Abdurrahman Paşa, 1331, s. 499-502.

⁴⁰ Versan, Vakur, "Tarihte Türklerin İslâm Kamu Hukukuna Katkıları", Sıddık Sami Onar'a Armağan, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayını, İstanbul 1977, s. 946; Onar, ty., s. 83.

⁴¹ Ahmet Yaşar Ocak, "XVI. Yüzyıllarda Osmanlı Resmi Dini İdeolojisi ve Buna Muhalefet Problemi", İslami Araştırmalar Dergisi, C. IV, Sy. 3, Temmuz 1990, ss. 190-194, s. 193.

Fas'ta müslüman olmuş birine, Türk olmuş da denildiğini, Osmanlı'nın kendi çapındaki her devletten daha etkin bir biçimde fıkıh uyguladığını belirtir.⁴²

Kanatimize göre de, Osmanlı devletinde prensip olarak fıkıh kuralları uygulanmıştır. Osmanlı anayasa hukukunu, fıkıhın dışında görenlerin, fıkıh usulü biliminin inceliklerini göz ardı ettikleri, genellikle hukukçu olmadıkları anlaşılmaktadır. Osmanlı anayasa hukuku da, ilke olarak, Osmanlı özel hukuku gibi İslâm hukuku etkisindedir. Kanunnamelerin ve şeriyye sicillerinin incelenmesinden de, bu durum çok açık bir biçimde anlaşılmaktadır. Osmanlı fethetmiş bulunduğu yeni ülkelerin hukukuna saygılı davranmış, “*hemen*” kendi hukukunu uygulamamış ama şer’i hukukun kendisine verdiği yetki ile zamanla yerli hukukla kendi örfi hukukunu bütünlüştürmüştür. Osmanlı örfi hukuku, padişahın irade ve fermanlarına dayandığından örfi hukuk bir “kanun hukuku”dur. Biat merasimlerinde olduğu gibi bazan da İslâm hukuku kuralları o dönemin şartlarına göre uygulanmıştır. Ulema ile umera (yöneticiler) arasındaki uzun mücadele, örfi-şer’i hukuk karşıtlığı algısını oluşturmamalıdır.

II. OSMANLI PADİŞAHINI SINIRLAYAN ESASLAR

Osmanlı devletinde yürütmenin başı padişaktır. Genel yetkili bir devlet organı olan Divan-ı Hümayun’un başkanlığını, Fatih Sultan Mehmet’e kadar padişahlar yürütürdü. Yürütme, padişahın kişiliğinde temsil edilir. Yürütme fonksiyonunda padişaha yardımcı olanlar, yetkilerini padişahтан alırlar. Bunlar, Sadrazam, Vezirler, Şeyhulislâm ve Divan-ı Hümayun’dur. Padişahlar, yürütme ile ilgili kararlarını, şeyhulislâm fetvasına dayandırmaya özen göstermişlerdir.

Osmanlı yönetimi monarşik bir yapıdadır; bununla birlikte, Padişah, yasama, yürütme ve yargı görevini yerine getirirken bazı sınırlarla karşı karşıyadır. *Bu sınırlar, şer’i hukuk, örfi hukuk, Divan-ı Hümayun, ilmiye-seyfiye-kalemiye sınıfları, ahilik teşkilatı, Mevlevilik gibi tarikatlardır.* Sultan, İslâm hukukuna rağmen, emir veremez; “*Sultanın emri ancak şer’in hükümlerine uyduğu takdirde geçerlidir. Aksi halde geçerli sayılmaz*”.⁴³ İkinci önemli sınır, halkın ortak yararidir (maslahat). Mecelle’nin deyişiyle, “*Raiye ya’ni teb’a (halk) üzerine tasarruf (yönetim), maslahata (ortak yarara) menuttur (bağlıdır)*”.⁴⁴ Padişahın yetkileri sınırlıdır; yetkilerini kullanırken ayrıca bazı sınırlara uymak zorundadır; bunlar ilmiye (ilim çevreleri ve yargı mensupları)-seyfiye (ordu) -kalemiyye (bürokrasi) sınıfları; fütüvvet teşkilatı gibi diğer baskı gruplarıdır.

Sultanın yargısal dokunulmazlığı veya yargısal üstünlüğü (imtiyazı) hukuken yoktur; doğal hâkim ilkesine aykırı olarak kendisi için özel mahkeme kurduramaz. Hz. Peygamber, kendi kızı Fatma bile suç işlese, cezanın tam verilmesini, kızı olduğu için kayırma yapılmamasını çok açık bir şekilde

⁴² Bernard Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, Çeviren Metin Kıratlı, 3. Baskı, Ankara, 1988, s. 13.

⁴³ İbn Abidin, *Reddu'l-Muhtâr ala'd-Dürri'l-Muhtâr a'la Metni Tenviri'l- Ebsâr*, Çev. Ahmed Davudoğlu, C. I-XIV, İstanbul, 1983, Şamil Yayınları, C. XII, s. 307.

⁴⁴ Mecelle, m. 58.

emretmişti.⁴⁵ Vezirler, siyasi konularda kadılarla istişare ederlerdi.⁴⁶ İslâm hukukunda yargı, teorik olarak vezirliğin üzerindedir.⁴⁷ Şûra esası, adalet, eşitlik, dayanışma ve özgürlükle ilgili kurallar bunu öngörmektedir.⁴⁸

Kadı, Osmanlı devletinde, günümüzdekinden çok daha etkindir. Adeta yürütmeye müdahale etmiş gibidir. Kadı, Sarayla doğrudan yazışan etkin ilmiye rolündedir. İslâm düşüncesinde iç hukukta olduğu gibi dış hukukta da “hukuka uygunluk” söz konusudur; Müslüman bir devlet, kendi dindaşları için, gayrimüslim devlete müdahale edemez. Peygamber, Mekke’de işkence olunan ve kendisine gelen bir müslümanı, “iade-i mücrimin” sözleşmesi gereği yine Mekke’ye iade etmiştir.⁴⁹ Osmanlı padişahlarından Yıldırım Beyazıt’ın tanıklığı, Bursa kadısı tarafından benimsenmemiş; Yavuz Sultan Selim’in verdiği keyfi idam kararlarını, *Şeyhülİslâm Zenbilli Ali Efendi* kaldırmış; Kanuni Sultan Süleyman, “beni Şeyhülİslâm Ebussuud Efendinin fetvalarıyla birlikte gömünüz” diye vasiyette bulunmuştur.⁵⁰ Gayrimüslim topluluğun dini ve özel hukukta hukuki özerkliği vardır. Osmanlı’da kamu-özel hukuk ayrımı yoktur. Osmanlı hukuku, kamu hukuku-özel hukuk ayrımı yapmaz.⁵¹

Genelde sultanlar, hukukun sınırları çerçevesinde olabilmeye gayret göstermişlerdir. Osmanlı devleti hukuk devletinden “sosyal devlet” haline gelebilmeye çalışmıştır. Devlet halkın refahından sorumludur. “Fatih İmaret”inde her gün yaklaşık bin kişiye iki öğün yemek verilirdi. Arşivlere göre bu imarete yılda dokuz ton tereyağı sarfediliyordu. Afet yıllarında köylüden vergi alınmazdı. Bir tür savaş toplumu halinde fiyatlar kontrol edilirdi.⁵² “*Akitlerinize vefa gösteriniz.*” (Maide suresi, 1) ayeti “ahde vefa=Pacta sunt servanda” ile “*İtibar, maksat ve meaniyedir, elfaz ve mebanîye değildir*” (Mecelle: md.3) kuralı önemli olanın dış görünüş olmadığını açıkça belirtmektedir.

⁴⁵ Buhâri, Muhammed b. İsmail (ö. 256/869), Sahihü'l-Buhâri, İst. 1401/1981, Çığır Yayını (tıpkı basım), Buhâri, Enbiya, 54; Müslim, Sahihu'l-Müslim, Tahkik, M.Fuad Abdulbâki, C. I-III, İstanbul,1411/1981, tıpkı basım. Ayrıca Tercüme ve Şerhi: Ahmed Davudoğlu, C.I-IX, İst 1978, Müslim, Hudud, 168.

⁴⁶ Şebaru, İ'sam Muhammed, “el-Kadâü ve'l-kudâtu fi'l-İslâm ‘el-Asrûl-Abbâsi’”, Beyrut, 1983, Dârü'n-Nehdeti'l-A'rabiyye, s. 75.

⁴⁷ Kasımi, Zafir, Nizâmü'l-Hükm fi'ş-Şeri'ati ve't-Târih'l-İslami, el-Kitâbü's-Sâni: es-Sultatü'l- Kadaiyye, Beyrut, 1407/1987, III. Baskı, Darü'n-Nefais, es-Sultatü'l-Kadaiyye, s. 204. *Yargı'nın, vezaretin üzerinde olması, yargının bir fonksiyon olduğunu ve müdahale edilemeyeceğini de belirtmektedir.*

⁴⁸ İlhan Arsel, Teokratik Devlet Anlayışından Demokratik Devlet Anlayışına, Ankara, 1975, A.Ü. Hukuk Fakültesi Yayını, s. 49-50; Nevin de, raşid halifelerin, muhalefete izin verdiklerini bu sebeple, demokratik değeri gerçekleştirdiklerini belirtir; Abdulhalık Mustafa Nevin, İslâm Siyasi Düşüncesinde Muhalefet, V. Akyüz çev. İstanbul 1990, s.71; bkz. Akkâd, ty, s. 129 vd.

⁴⁹ Tâberi İbn Cerir Ebu Cafer, Târihu't-Taberi, Tarihu'l-Ümem ve'l-Müluk, Beyrut, III. B., 1408-1411/1988-1991, C.I-VI, Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, C.I, s. 1547.

⁵⁰ Mehmet Doğan, Tarih ve Toplum, Türkiye'de Toprak Meselesi, İstanbul, 1977, s. 59.

⁵¹ Anglo-Sakson (İngiliz-Amerikan) hukuku da kamu hukuku-özel hukuk ayrımı yapmamaktadır.

⁵² Doğan, 1977, s. 61.

Osmanlılar, diğer mezheplerin yoğun olduğu bölgelere o görüşten kadılar atayarak ülke geneline yaygın “fütüvvet” (ahilik) teşkilatlarını kurarak, günümüzdeki derneklere benzer (mevlevilik gibi) tarikatları kabul ederek, “ilmiyye”, “seyfiyye” ve “kalemiyye” kurumları ile kendi içerisinde çoğulculuğa gidebilmiştir. Osmanlı’nın emperyalist bir politika gütmemesi, gittiği yere, idari, kültürel ve hukuki özerklik vermesi ve sivil topluma dokunmaması bir farktır.⁵³

Padişahın mutlak vekili sadrazamdır; görevleri Fatih Kanunnamesinde yazılıdır. Fatih’in Teşkilat Kanunnamesinde: “*Vüzera ve ümeranın başı Vezir-i azamdır. Cümlelerin ulusudur. Cümle umurun vekil-i mutlakıdır. Ve malımın vekili, defterdarımdır. Vezir-i azam cümleye nazırdır ve oturmada ve durmada ve mertebede vezir-i azam cümleden mukaddemdir.*” denilmektedir. Sadrazamın emirleri padişahın emirleri gibidir. Yazılı emrine “buyruldu” denilir. Veliyaht atanması, halifenin azli ve memur azletme dışında tam yetkilidir.⁵⁴ Osmanlı uygulamasında yargının başı kazaskerdir Kazasker divan üyesidir ve ilmiyenin ikinci başıdır. Osmanlı hukuku teorisinde, yöneticilerin ve kadıların görevi, bireylerin temel hak ve özgürlüklerini güvence altına almaktır.

Padişah şer’i hükümler ve kamu yararı ile bağlıdır. Dokunulmazlığı prensip olarak yoktur. Yaptığı her işten sorumludur. Halkla arasındaki ilişki, yetim ile vasi arasındaki ilişki gibidir. Sadece şûra meclisine değil, halka karşı da sorumludur. Ülke işlerinden de kişisel işlerinden de sorumludur. Padişah “*L’etat c’est moi*” (Ben devlet) veya “*Tel est norte bon plaisir*” (keyfim böyle) diyemez. Ordu ve ulema da sultan için sınırlayıcıdır.⁵⁵

Osmanlı’ya özgü, fütüvvet (ahilik) örgütü, Mevlevilik gibi yapılar, kişinin, evi ile işyeri arasındaki zamanını doldurmakla birlikte, otorite üzerinde de bazı dönemlerde etkili olabiliyorlardı. Hisbe kurumu da, özgürlüklerin korunmasında özgün bir görevi üstlenmişti. Padişahların sorumluluğu ile de ilgili olan anayasa ve devletler hukuku alanındaki bir temel eser, İmam Muhammed tarafından yazılmıştır.⁵⁶

Osmanlı uygulamasında *ilk ciddi devlet teşkilât kanunu Fatih Sultan Mehmet tarafından va’z edilmiş, bunu Yavuz Sultan Selim ve Kanunî Sultan Süleyman geliştirmiştir.*⁵⁷ Osmanlı devleti, gücünü adalet ve akıldan aldığı zaman büyümüş, kişi haklarına sahip çıktığında, özgürlüklerden yana tavır aldığı kendi geleceğini de garanti etmişti.⁵⁸

⁵³ Geniş bilgi için bkz. Salih Tuğ, İslâm Ülkelerinde Anayasa Hareketleri, XIX. ve XX. Asırlar, İstanbul, 1969, s.72-76; Harb, Muhammed: el- Osmaniyyun fi’t-Tarihi ve’l-Hadâre, Kahire, 1414/1994, s. 194 vd., 313.

⁵⁴ Tevkii Abdurrahman Paşa, 1331, s. 498 vd.; Vezir-i A’zam Hakkında geniş bilgi: Aydın Taneri, Osmanlı İmparatorluğunun Kuruluş Döneminde Vezir-i-A’zamlık (1293-1453), AÜTCF Yayını, Ankara 1974; M. Zeki Pakalın, Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, C. III, İstanbul 1983, s. 88.

⁵⁵ Bkz. Doğan, 1977, s. 59.

⁵⁶ Bkz. Muhammed b. Hasan eş-Şeybâni, Şerhu Kitabı’s-Siyeril-Kebir, tahkik, Selahuddin el-Müncid, C. I-V, Kahire, 1971.

⁵⁷ Akgündüz, 1990-1994, C.I, s. 347-366, C. III, s. 88-126; Barkan, 1943, s. 387-395.

⁵⁸ Osmanlı Devletinde halife sözcüğünden çok, padişah kavramı kullanılır. Padişaha sorumlulukları konusunda yapılan öğütler için bkz. Kâtip Çelebi, Mizanül-Hakk fi

Fıkıhta halkın görüşü önemlidir. Bir anlamda “Vox populi, Vox dei” (Halkın sesi Hakkın sesi) dir. “Ümmetim yanlışlık üzerinde birleşmez” hadisi bunu anlatır. Seçme hakkı, sadece devlet başkanı ve Şura Meclisi seçimine hasredilmez. Bu ikisi dışındaki organların da seçimi fıkıha uygundur. Kadınların seçme ve seçilme hakkı da benimsenmektedir.⁵⁹ Kur’an adaleti emreder. Halkın doğrudan adaleti uygulaması imkânsız olduğundan, “temsilci” seçmeleri bir zarurettir. Yönetici ile yönetilen arasında seçim (sadakat yemini, biat) vardır.⁶⁰

Fıkıhta özgürlükler sınırsız değildir; mutlak özgürlük yoktur. Özgürlüğün ahlaki ve hukuki sınırları vardır. Hz. Ebu Bekir, “keşke, Sakife Beni Saide günü, Ömer veya Ebu Ubeyde’den birinin omuzuna, işi (hilafeti) atsaydım; ben ona vezir olsaydım”⁶¹ sözü, halifelerin, sorumluluk duygusuyla dolu olmaları konusunu anlatır. Fıkıhta kişiler, ahlaki sınır içerisine çekilmişlerdir. İnsanların arkasından konuşmak yasaklanmış ama devlet yönetiminde adalete aykırı görünümeler bundan istisna edilmiştir. Zalim devlet başkanının zulmü belirtilmelidir; bunda kamu yararı vardır.⁶² Fıkıhta asıl olan özgürlüktür. Eşyada asl olan ibahadır, “beraatı zimmet asıldır” (Mecelle, md. 8). Kısıtlamalar, zaruret halinde ve zaruret miktarınca olacaktır. Hz. Ali, kendisine karşı çıkan ve Halife olarak kabul etmeyen, halifelik kurumunu da benimsemiyeen silahlı muhalefet yapan Haricilere “mescitlerimizde ibadet yapmanıza engel olmayız; sizi öldürmeye kalkışmayız; savaşırsanız ganimetten sizi men etmeyiz”⁶³ demiştir.

Fıkıhta getirilen sınırlardan biri de maslahatlardır. Dinin-hukukun, canın, kuşakların, aklın, namusun ve malın korunmasını gerekli kılan zaruri maslahatlar ile hâci ve tahsini maslahatlar amacıyla ve bu çerçevede olmak şartıyla sınırlama yapılabilir. Bu anlamda devleti yıkmak için özgürlük hakkı tanınmaz.⁶⁴ Fıkıhta kamu yararı, özel yarardan önce gelir.

Fıkıhta devlet gücünün, hak ve özgürlükleri, gereksiz ve hukuka aykırı olarak kaldırması veya askıya alması durumlarında, halkın direnme hakkı olup olmadığı da tartışılmıştır. Demokrasilerde, yurttaşların haksız ve yasaya aykırı yönetime karşı direnme ve başkaldırı hakları vardır. Bu hak, olumsuz, olumlu ve saldırı biçiminde olabilir. Yönetime küskünlük, olumsuz direnmedir; söz ve yazıyla eleştiri olumlu direnmedir. Saldırı (isyan) ise, hükümet darbesi veya

İhtiyari'l-Ehakk, Haz. Orhan Şaik Gökyay, İst. 1972, s. 123-128; Seyyid Mehmet Seyfi, Siyasetname Tercümesi, Süleymaniye Kütüphanesi, Esat Efendi Bölümü, No. 584, varak 90-113; Koçi Bey Risalesi, Sadeleştiren: Zuhûri Danışman, İst.1972.

⁵⁹ Mâverdi, ty., s. 6; bkz. Hasan Tahsin Fendoğlu, Kadın Hakları, Fıkıhta ve Hukukta, Yetkin, 2025, s.70-96.

⁶⁰ Biat ile seçim benzer kavramlardır. Biat'ın birgünden fazla sürmesi, seçim olarak kabulüne engel sayılmaz. Aslında biat, sadakat yeminidir. Ama ikisinin de amacı aynıdır. Bkz. Tabliye, M.Kutup, el-İslâm ve Hukuku'l-İnsan, Kahire 1984, s. 78.

⁶¹ Tâberi, 1988-1991, C.III, s. 430.

⁶² Fıkıhta, kişinin arkasından konuşmak esas itibariyle yasaklanmış ancak, tanıklıkta veya zalim devlet başkanının zulmünün açıklanmasında uygun görülmüştür.

⁶³ Tabliye, 1984, s. 306.

⁶⁴ Tabliye, 1984, s. 306.

ihtilal biçiminde olur. 1787 Amerika, 1789 Fransız, 1917 Bolşevik, ve 1920 Türk bağımsızlık hareketleri birer ihtilaldir. İhtilal başarılı olursa, inkılap adını alır.⁶⁵

Zulme karşı direnme doktrinini ilk benimseyen Doğu'da fıkıh bilginleri, Batı'da ise John Locke (1632-1706)'dur. Locke'a göre hakları ihlal eden, halk değil otoritedir. Halkın davranışı, isyana karşı isyandır ve sorumlu olan halk değil, hukuku çiğneyen otoritedir. "1789 Haklar Bildirgesi, "baskıya karşı direnme hakkı"nı, doğal, zamanaşımına uğramaz ve kutsal bir hak olarak tanıır (m.2). Portekiz Anayasası, her yurttaş, "hakları, özgürlükleri ve güvencelerini zedeleyen her emre karşı direnme ve her türlü saldırıyı, kamu otoritesine başvurma imkânı bulunmadığında kuvvetle geri püskürtme hakkı"nı tanımaktadır (m. 21)."⁶⁶

Fıkıhta vekalet akdi ile devlet başkanına yetki veren halk, doğaldır ki bu yetkisini geri alabilir. Başkanın acizliği, sınırlarını (haddini) aşması, hukuk devleti sınırlarını zedelemesi durumunda azledilir. Buna fıkıh doktrininde *huruç al'el-imam*, *huruç al'es-sultan* veya *hal'* denir.⁶⁷ Devlet başkanı (İmam, Halife, Emirül-mü'minin) kanun koyucuya (nassa) uymak zorundadır. Başkan, adaletle hükmetmek, maslahata bağlı kalmak durumundadır. Devlet başkanı hukuk kurallarına uymazsa indirilmesi gerekir. Zalime karşı direnmek şarttır.⁶⁸ Mecelle'nin 58 inci maddesine göre "Raiye (tebaa) üzerinde tasarruf, maslahata menuttur". Halife adil olmazsa itaat edilmez. Halife Hz. Ebu Bekir, Halife olduğunda, "Allah'a itaat ettiğimde bana itaat edin; isyan ettiğimde bana itaat borcunuz yoktur" demiştir. Zalim bir insana velayet (kamu yetkisi) verilemez. Hz. Peygamber de, "şehitlerin en faziletlisi Hamza b. Abdülmüttalip ve zalim imama karşı çıkıp ona iyiliği emredip kötülükten yasaklarken öldürülen kişidir" demiştir. Bir başka hadiste "yaratıcıya isyan eden yaratığa itaat yoktur" buyrulur.⁶⁹

Prof. Udeh "galebe ve kahırla hilafetin" ancak zarureten caiz olduğunu benimser. Prof. Ebu Zehra "mülkü zorbalıkla ele geçiren ve onu keyfilik şeklinde düşünen bir adam isyankar sayılır, indirilmesi vacib ve zaruri olur" derken; İmam Şafii, Ahmed ve İmam Malik'ten "kan dökmek, zalime itaat etmekten daha kötüdür" alıntısını yaparak bu konuda dikkatli olunmasını ister. Prof. Ebu Zehra, zalim bir adamın, Peygamberin halifesi olamayacağını belirtir. Hasan Basri'ye göre, Cuma, cemaat, ganimet, hadler ve cezalarla ilgili beş görevi yerine getiren bir halife, zalim de olsa direnme gerekmez.⁷⁰ Azlin iki yöntemi vardır. Şura meclisindeki temsilciler (*ehlül-hall ve'l-akd*) aracılığıyla veya kuvvet yoluyla Devlet Başkanı azledilebilir.

⁶⁵ Bkz. Hasan Tahsin Fendoğlu, Darbeler ve Anayasalar, Yetkin, Ankara, 2021, ss. 5-10.

⁶⁶ İbrahim Kaboğlu, "İnsan Hakları Güvenceleri, Hukuk ve Ötesi", İnsan Hakları Sempozyumu, İstanbul, 10 Aralık 1995, s. 85 (ss. 77-96).

⁶⁷ Mâverdî, ty., s.21.

⁶⁸ Abdülkadir Udeh, et-Teşriü'l-Cinaıyyü'l-İslâmi Mûkarinen Bi'l-Kanûn'l-Vad'i, Dâr'ül-Katibi'l-Arabi, Beyrut, C. I-II, C. II, ty., s. 675.

⁶⁹ Ebu Bekr Ahmed er-Râzi el- Cessâs, Ahkâmü'l-Kur'an, İst. 1335-1338, C.I-III. Evkaf-ı İslâmiye Matbaası, C.I, s. 80.

⁷⁰ Muhammed Ebu Zehra, İslâmda Siyasi ve İtikadi Mezhepler Tarihi, Çev. Ethem Ruhi Fıglalı-Osman Eskicioğlu, Yağmur Yayınevi, I. B., İstanbul, 1970, s. 128.

Adaletle uymayan devlet başkanına karşı çıkış, farz olarak nitelendirilmiştir. Ancak bu çıkışın daha da kötüye (fitneye) sebep olmaması şarttır. Başarı sağlayabilecek bir güç olmazsa, çıkışa izin verilemez. Otoritenin günahkâr (fasık) olması da dört sünni mezhebe göre çıkışı gerektirmez. Fukaha iç savaş yaşamamak için çıkış (hurûc) kavramına çok nadir hallerde cevaz vermiştir.⁷¹ “Altmış sene tiranlık, bir saatlik fitneden daha iyidir” şeklindeki gereksiz olumsuz-sabır anlayışı, uygulamada, despotluğu kolaylaştırmış, zalim bile olsa Sultana itaat edilebileceği inancını yaymıştır. Kötülüğe karşı itaat olmayacağını bildiren açık naslara rağmen, halkın rahat ve huzuru için zaruret sebebiyle, itaat edilmiştir.⁷²

Fıkıhta, direnme veya devrim kavramları yerine “huruç” yani çıkış” kavramı kullanılmıştır. Genelde, Liberalist teoride “direnme”, Marksist kuramda ise, “devrim” kavramı kullanılır. Bu açıdan Haricilerin oluşturduğu direnme veya devrim ekolu, sürekli direnme (devrim) üzerinde durur. Bu görüş, kendi grupları dışındakileri, kolayca “tekfir” edebilen, yüzeysel ve sığ bir düşüncedir. Ehl-i sünnetin bir kısmı ile İmamiye’nin savunduğu “sabır ekolu”, “zalim yöneticiye günah, mümine sabır düşer” derken; imkân ekolü, uygun zamanı kollayan ve gerekli hazırlığı şart koşan Ebû Hanife, Ehl-i sünnet çoğunluğu ile Mütezile’nin desteklediği bir ekoldür.

Ehl-i sünnet çoğunluğu yukarıda belirtildiği gibi, hükümdarın küçük hatalarına katlanılmasını (sabredilmesini) ama büyük yanlışlıklar yaptığında direnilmesini istemektedir. Bu görüşe göre, direnme, ancak toplum yararına ise mümkündür. Ebû Hanife ve Mutezile de, imkan olunca, direnmeye izin verir; mevcut zararlar, beklenen yararı karşılaştırmayı; kâr ararken sermayeyi kaybetmemeyi; başarı garantisi varsa, direnmeyi mümkün görürler; aksi halde direnme kesinlikle yasaktır. Adil imam bulunmadığında veya İmam gayri meşru olduğunda toplumu duraksamada bırakan (muattal kılan) Şia ve Haricilere karşılık, Ebû Hanife, adil olmayan hükümdarın atadığı memurların tasarruflarının geçerli olduğunu, toplumun işlerinin fıkha göre devam ettiğini belirtir. Bunun tek şartı Ebû Hanife’ye göre “adil imam”ın mevcut olmamasıdır. Bu halde, zalime itaat caiz değildir. Mürcie ekolü zalim imam olsa da, adil olanına itaat caizdir derken, Ebu Hanife, bu durumda, mevcut imameti batıl görür. Mürcie ve Cebriye, zulme cevaz veriyor; zulmü yapmayı Allah istedi; bu işi Allah’a havale edelim diyerek, halkı yatıştırıyorlardı. Ebû Hanife, direnme (çıkış) için, fiili (de facto) zalim imam yerine konulabilecek, *adil imam’ın bulunmasını, hareketin başarı şansı olmasını ve bu işte kamu yararının bulunmasını şart koşar. O’na göre, bu farz, tek kişinin yapabileceği bir farz değildir.* Çünkü bu insan öldürülürse, başka çıkış yapan da olmaz. Ebû Hanife, bu dediklerini, Şia’nın ileri gelenlerinden gerek Ali oğlu Zeyd’in gerekse, Nefsü’z-Zekiyye’nin direnmesinde fiilen yaşamıştır.⁷³

Ebû Hanife, bazı ulema, Mutezile, Hariciler ve Zeydiye gerektiğinde el, dil ve kalb ile muhalefeti caiz görürken; hadis ekolü el ile direnmeyi

⁷¹ Udeh, ty., C. II, s. 678.

⁷² Coulson, 1957, s. 56.

⁷³ Cessas, 1335-1338, C.I, s. 80; Hasan Tahsin Fendoğlu, “Alevilik ve Yeni Anayasa (Anayasal Perspektif)”, İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi Cilt: 4 Sayı:1, Yıl 2013.

yasaklamıştır; Mutezile, ayrıca iyiliği emretme kötülükten yasaklama ilkesini dinin esaslarından sayar; direnme için, gerçek bir “münker”in varolmasını; bu münkerin giderilebilme imkanının bulunmasını; başarı garantisiz direnmenin doğru olmayacağını belirtirler. Mu’tezile, Emevilerin zulmüne karşı doğmuş bir düşüncedir, denilebilir. Mutezile, imkan varsa direnmeyi vacip görür. Mu’tezile Hişam b. Abdülmelik’in baskısından sonra, hükümdara karşı silahlı direnme yoluna girmişti.⁷⁴

Sonuç itibarıyla Haricilerin sürekli direnme kuramı; Şia’nın iktidara geldikten sonra, muhalefete izin vermemesi ve masum imam anlayışı, Mutezilenin soyut felsefi karakterli anlayışı karşısında; Ehl-i Sünnetin, iyiliği yaymak-kötülükten uzak durmak ve istişarenin gerekliliği kökenli görüşünün (mümkün olan sabır anlayışının) hayatın olağan akışına daha uygun olduğu söylenebilir.⁷⁵

Osmanlı uygulamasında Sultan Abdülaziz’in, Osmanlı devletini iyi yönetemediği nedeniyle hal’ edildiğini görüyoruz. Sultan İbrahim ve Sultan V. Murad akıl hastalığı, Sultan II. Abdülhamit ise devleti adalete aykırı yönettiği iddiasıyla tahttan indirilmişlerdir.⁷⁶ Burada Osmanlı padişahlarının tahttan indirilme gerekçelerinin ülkeyi iyi yönetememe, akıl hastası olma veya halka kötü davranmak olduğu iddia edilmektedir. Kısaca belirtilen nedenlerle, Osmanlı’da devleti ve hükümdarı sınırlandıran esasların, şer’i ve örfi hukuk ile sosyolojik gerçekler içerisinde var olduğu görülmektedir.

III. FATİH’İN TEŞKİLAT KANUNNAMESİNİN İÇERİĞİ

Kanunnamenin girişinde, geçmişten beri gelen kanunların bu Kanunname ile bir araya getirildiği ve gelecekte de uygulanmasının istendiği açıkça belirtilmektedir. Osmanlı kanunnamelerinin hiçbirinde bu tür bir kavram görülmemektedir. Bu nedenle girişteki bu cümleyi bir anayasanın “Başlangıç”ı olarak kabul etmek mümkündür.

Fatih “Anayasası”nın birinci bölümünün sonunda Anayasa’nın değiştirilebilirliği de açıkça kabul edilmiştir. „*Bu kadar ahvâl-i saltanata nizâm verildi. Şimdiden sonra gelen evlâd-ı kirâmım dahi ıslâha sa’y etsünler.*”⁷⁷ denilmiştir. Devlet işleriyle ilgili birinci bölümün sonunda, açıkça, devlet düzeni ile ilgili olarak hükümlerin konulduğu ve gelecekte ihtiyaca göre bu Anayasada değişiklik yapılabileceğinin kabul edildiği görülmektedir.

⁷⁴ Nevin, 1990, s. 297.

⁷⁵ Nevin, 1990, s. 306-316.

⁷⁶ Ahmet Reşit Turnagil, İslâmiyet ve Milletler Hukuku, İÜHFM, C. VIII, Sy.1-2, 1942, s. 25. Recai Galib Okandan, Osmanlı’nın yarı demokratik bir devlet olduğunu ve hükümdarın her zaman hal’edilebilmesinin, yetkilerinin sınırsız olmadığına bir işaret olduğunu belirtmektedir; Özcan, 2022, s. XLVI.

⁷⁷ Abdullah Demir, Hukuk Tarihimiz Açısından Fatih Sultan Mehmet, I. Türk Hukuk Tarihi Kongresi Bildirileri, ss. 117-136, s. 121.

https://cdn.istanbul.edu.tr/FileHandler2.ashx?f=hukuk-tarihimiz-acisinden-fatih-sultan-mehmet_abdullah-demir_636903130625410797.pdf (ET: 22.02.2025). Fatih, Kanunnamenin değişebilirliğini kabul etmiştir.

Teşkilât Kanûnnâmesi'nin ön sözünde Leysî-zâdeden yer verdiği, “*Herkes müstefîd olmak için ıstîlâh u ibâretiden ferâgat olunmuşdur.*” şeklindeki ifade kanûnnâme dilinin sade tutulduğu, amacın herkesin anlaması ve faydalanması olduğu anlaşılmaktadır. Kanunlar herkesi bağladığına göre, sorumluların metnin dilini bilmeleri ve konulan hükümleri anlamaları kanunun amacına daha çok hizmet edecektir. Gerçekten de Kanunnamenin bir özelliği de çok sade bir üslup ile kaleme alınmış olması ve bizzat Fatih Sultan Mehmet'in cümlelerinin kullanılmasıdır. Bu açıdan Kanunname, anayasa metninin açık ve anlaşılır olması ilkesine uygun olarak hazırlanmıştır.⁷⁸

Kanunnamede Fatih, “*evlad-ı kiramım neslen ba'de neslin bununla amil olalar*” ifadesini kullanarak bu kanunların daha sonraki padişahlar tarafından da uygulanması gerektiğini vurgulamaktadır. Bu da Kanunname'nin anayasal niteliğinin bizzat Fatih tarafından belirlendiğini, kanunnamenin asırlarca kabul edildiğini ve Fatih'in „anayasa koyucu” olmak istediğini açıkça belirtmektedir.

Kanunname, bazı tadillerle yüzyıllarca Osmanlı Devletinde yürürlükte kalmış, Devletin teşkilat ve teşrifatı konusunda çalışan İdris-i Bitlisi'yi, Gelibolulu Mustafa Ali, Hammer gibi tüm yazarları etkilemiştir.⁷⁹

A. FATİH “ANAYASA”SININ BİRİNCİ BÖLÜMÜ: DEVLETİ YÖNETEN YÜKSEK BÜROKRASİNİN GENEL DURUMU⁸⁰

Kanunname'nin *birinci* bölümünde merkez ve taşrada bulunan devletin ileri gelenlerinin protokoldaki yerlerine, padişaha kimlerin arzda bulunabileceklerine ve önemine binaen kadıların mertebelerine yer verildiği görülmektedir. *İkinci* bölümde devlet yönetiminin oluşmasına yani divan, has oda ve saray hizmetkârlarının bayramlaşma merasimlerine ayrılmıştır. *Üçüncü* bölümde bazı suç ve cezalara, devlet hizmetinde yüksek mevki ve makamlara ulaşmış olanların görevde ve emekli olduklarındaki gelirlerine ve *son bölümde* ise devletin ileri gelenleri ile hanedan mensuplarına hitap etme şekillerine (elkab) yer verilmiştir. Kısaca Kanunname teşkilat, teşrifat ve tazirat bölümlerini içermektedir.

Teşkilattan bahseden birinci bölümün anayasa ile hükümleri şöyle belirtilebilir:

Vezir-i azam, vezirlerin ve bürokrasinin üstüdür; hepsinin başıdır; tüm işlerin mutlak vekilidir. *Vezir-i azam* hepsini denetler. Her tür yerde herkesten öncedir. Sultanın mührü *vezir-i azamda* bulunur. Emekli olduğunda kendisine emekli parası verilir.

Defterdar, mal konusunda Padişahın vekildir. Sancakbeylerinden ve diğer beylerden öncedir.

Şeyhulislâm, tüm bilginlerin başıdır. Sultanın hocası da bilginlerin başıdır.

⁷⁸ Özcan, 2022, s. xxx; Erarslan (ed.), 2024, ss. 1-5, s. 5.

⁷⁹ Özcan, 2022, s. XLVII-XLVIII.

⁸⁰ (*Bâb-ı Ervel: Merâtib-i A'yân u Ekâbir Beyânındadır*); Orijinal nüsha için bkz. Özcan, 2022, ss. 5- 15.

Divan-ı Hümayun'da hiyerarşi şöyledir: *Vezir-i azam*, vezirler, Beylerbeyleri, Kazaskerler, Baş Defterdarlar, Nişancı, Baş Yeniçeri Ağası, Özengi Ağaları, Mir-i Alem, Kapucubaşı ve Mir-i Ahur. Bunların çoğuna emekli olduğunda emekli parası verilir.

Baş Yeniçeri Ağası, diğer ağalardan öncedir.

Dârü's-Saltanat Kadısı, beylerbeyi ile beraberdir.

Birinci bölümdeki anayasal hükümler şöyle değerlendirilebilir:

1. **Birincisi**; Anayasanın birinci bölümüne göre *vezir-i a'zam*, Padişah'tan sonra gelen ikinci isimdir. Bütün vezirlerin ve ümeranın padişah'tan sonraki kişisidir. Bürokrasinin başıdır, tüm sorunlarda padişahın mutlak vekilidir;⁸¹ devletin tüm işlerini denetler, gözetler, murakabe eder, her durumda tüm bürokrasinin üzerindedir.⁸² Padişah tuğrası ile ahkâm buyurmak sadece 3 kişiye aittir.⁸³

Vezir-i azamın oğulları, vezir oğulları, nişancı oğulları vs müteferrika olurlar.⁸⁴

Vezir-i azam, kazasker, defterdarlar, beylerbeyiler vs belli oranda tımarı Padişaha arz etmeksizin verebilir.⁸⁵

Bilindiği gibi, Osmanlı'da sadrazamın yargı ile ilgili geniş yetkileri vardır. Bunlar şöyle belirtilebilir: Hadler, kısas, haps, sürgün ve bütün ta'zir ve siyaset cezalarının infazına karar verir.⁸⁶ Çeşitli divanlarda dava dinler, şer'i ve örfi davaları çözer; şer' ve örf ahkâmını yerine getirir. Mezalim hâkimi olarak görev yapar (ehliyeti varsa); ilmiye sınıfının tayin ve azlinde söz sahibidir. Yargı sisteminin bütün kadıları, sadrazamın sözünü Padişah sözü gibi ferman kabul edeceklerdir. Vezir-i azam, vekili olduğu Osmanlı hükümdarının onayı ile kanun tasarılarını hazırlar.⁸⁷

2. **İkincisi**; Tüm Devlet mal ve mülkünün yetkilisi başdefterdardır. Devletin maliye ve hazine işlerinden sorumlu olan kişi Baş-Defterdar ismini taşır.⁸⁸ Başdefterdar, devlet işlerini Vezir-i azam ile istişare eder ancak gizli konuları ikinci vezir dahi duymayacaktır.⁸⁹

⁸¹ (Cümle'nin ulusudur. Cümle ümûrun vekîl-i mutlakıdır.).

⁸² (Vezir-i a'zam cümleye nazırdır ve oturmada ve durmada ve mertebede vezir-i a'zam cümleden mukaddemdir).

⁸³ (Ve tuğrây-ı şerîfî ile ahkâm buyurulmak üç canibe müferrıktır). Umûr-ı âleme müteallik ahkâm, vezir-i a'zam buyuruldu ile yazıla).

⁸⁴ (Vezir-i a'zam oğulları altmış akçe ile müteferrika olalar ve sair vüzerâ oğulları elli akçe ile müteferrika olalar. Ve nişancı oğulları dahi kezâlik kırkbeş akçe ile müteferrika olalar. Ve beğlerbeği oğulları dahi kırkbeş akçe müteferrika olalar).

⁸⁵ (Vezir-i a'zam altbından bir eksük tımarı bilâ-arz vermesi kanunum olmuştur. Ve kâdaskerlerim selâtime müteallik olmayan cihâtın iki akçelerin bilâ-arz vermeğe me'mûr olsunlar. Ve defterdarlarım hazine-i âmîremden iki akçeyi bilâ-arz vermeğe me'mûr olsunlar. Ve etrafda beğlerbeğiler tımar ve zeameti tevcih edüb arz etsünler.).

⁸⁶ Kısas, tazir gibi kavramlar için bkz. Başgil, 1960, C. I, F. 2, 1960, s. 475.

⁸⁷ Ayrıntı için bkz. Fendoğlu, 2021a, s. 227-238; ayrıca bkz. s. 612-651.

⁸⁸ (Malımın vekili defterdarımdır). (Başdefterdâr cümle malımın nâzırı olup, umûr-ı âlem ana müferrıktır. Anın izni olmadan bir akçe ne dâhil ve ne hâric-i hazine ola. Ve anın kadri Rumeli beğlerbeğliği ile beraberdir. Ve cümle mal defterdarları malımın vekilleridir. Kabzu

Başdefterdar olmak için önce defter emini, şehir emini, mal defterdarı veya 300 akçe kadı olmak gerekir.⁹⁰ Rütbede önce defter emini, sonra şehir emini (belediye başkanı) ve sonra da reisülküttap gelir.⁹¹

Defterdarlar, yılda bir kez, Padişaha gelir ve gider (bütçe) hakkında bilgi verirler.⁹²

3. **Üçüncüsü**; Devlet bilime, bilim adamlarına ve yargı mensuplarına büyük değer vermektedir. İlmiye sınıfını oluşturan medreselerin ve kadıların başı Şeyhülİslâmdır.⁹³

Hâkimler kısımlara ayrılırlar. *Sahn mollaları*, sancak beğlerinden üstündür.⁹⁴ 500 akçe kadılar kazasker olur.⁹⁵ İstanbul kadısı beylerbeyiler ile eşit rütbededir.⁹⁶

Kanunname, medreselerin yönetimini, müfredatını ve akademik yapısını düzenleyen, akademik personelin seçim ve atanması ile maaşlarının belirlenmesine ilişkin işlemleri usul ve esaslara bağladığı için, Türk tarihinde ilk yükseköğretim mevzuatını oluşturması açısından da önemli sayılabilir.

Kanunname'nin anayasa olamayacağını belirtenler, Kanunname'de bir anayasada olmaması gereken konuların olduğunu örnek olarak göstermektedirler. Buna şu cevap verilebilir; günümüzde örneğin 1982 Anayasasında bir anayasa metninde bulunmaması veya daha kısa olarak bulunması gereken bazı maddeler bulunmaktadır. Örneğin YÖK ile ilgili olarak Anayasa (130, 131 ve 132'inci maddelerinde), yaklaşık iki sayfa halinde ayrıntılı bilgi verilmektedir. Radyo ve Televizyon Üst Kurulu (RTÜK) (madde

bastı anlara müfevvazdır. Ve cümle küttâbın azl ü nasbı anlara müfevvazdır. Ve cümle umûr-ı saltanatı vezîr-i a'zam, sair vüzerâ ile ve defterdarlarım ile müşavere edeler. Anlardan gayri kimesne vâkıf olmaya.). (Ve malıma müteallik olan ahkâmı defterdarlarım buyuruldu ile yazalar.).

⁸⁹ (Başdefterdârlarım dahi umurunu vezîr-i a'zam ile müşavere edeler. Umûr-ı mahfiyyeyi vezîr-i sâni dahi duymaya).

⁹⁰ (Ve mal defterdarları başdefterdâr olmak yollarıdır. Ve defterdarlığa üç payeden çıkılan evvelâ defter emini ve şehir emini defterdar olmak kanunumdur. Ve üçyüz akçe kadı dahi defterdar olmak kanunumdur. Ve üçyüz akçe kadı dahi beş-yüz akçe kadı mertebesindedir. Ve hâlâ üçyüz akçe kadı bir kimesne vardır. Üçyüze vardıktan sonra mal defterdarı olmak kanunumdur.).

⁹¹ (Ve merâtibde defter emini, anun altına şehir emini, anun altına reissülküttâb otururlar.).

⁹² (Ve yılda bir kere rikâb-ı hümayûnuma defterdarlarım îrâd ve masrafım okuyalar).

⁹³ (Ve Şeyhülislâm ulemanın reisidir).

⁹⁴ (Ve sahn mollaları makam-ı mev/ev/yeftedir. Anlar cümle sancak beğlerine tasaddur ederler. Ve dâhil müderrisi ve hâriç müderrisi dahi makam-ı mevleviyettedir. Ve hâriç ve dâhil ve sahn ellîşer akçe ile olur. Hâliyâ bina eyledüğüm medâris-i âliyye sahn deyü isim konulmuşdur. Sahndan beşyüz akçe ve Ayasofya Medresesinden dahi kezâlik böyle vüsûl bulunur).

⁹⁵ (Ve ibtidâ dânişmend, ba'dehû mülâzım olur. Sonra yirmi akçe medreseye, andan yirmibeş, andan otuz, andan otuzbeş, andan kırk, andan kırkbeş, andan elli akçeye vâsıl olur. Elli akçe müderris cümle ağaların üstüne oturur. Sahn'a vardıkdan sonra beşyüz akçe kadı olub, andan kâdiasker olurlar).

⁹⁶ (Dârü's-Saltanat'ın kadısı beğlerbeğiler ile beraberdir.).

133), Atatürk Kültür Dil Tarih Yüksek Kurumu (madde 134), Ormanlar ve Orman Köylüsü (madde 169, 170), Kooperatifçiliğin Geliştirilmesi (madde 171), Tüketicilerin Korunması (madde 172) ve Esnaf ve Sanatkarların Korunması (madde 173) gibi. Bu tür maddelerin bazısının anayasa metninde olmaması veya daha kısa olarak yer bulması, ilgili kanunla veya diğer mevzuatla düzenlenmesi gerekmektedir oysa 1982 Anayasasında ayrıntılı olarak yer aldığı görülmektedir.

4.**Dördüncüsü**; Devletin Meclisi ve/veya Kabinesi (bakanlar kurulu) sayılan Divan-ı Hümayunda sadece yetkililer yer alırlar, başkaları gereksiz yere Divan-ı Hümayunda bulunamaz.⁹⁷

Divan-ı Hümayun'da bakanlardan sonra kazaskerler, defterdarlar ve diğerleri yer alırlar.⁹⁸

Divan-ı Hümayun'da oturma düzeni vardır ve kişiler bu düzeni aşamazlar.⁹⁹ Divan-ı Hümayun'da baş tarafa oturmak *vüzeranın*, *kâdiaskerler* ve nişancıların hakkıdır. Cübbe giyiminde ve diğer durumlarda vezirler, kazaskerler ve defterdarlar bir ve beraberdirler.¹⁰⁰

Divan-ı Hümayunda hiyerarşi şöyledir: vezirler, beylerbeyiler ve İstanbul Kadısı.¹⁰¹

Üst düzey bürokratlara işte ve emeklilikte ne kadar maaş verileceği de kanunnameye yazılmıştır.

5.**Beşincisi**; Davalar, dini hukuka (*şer-i şerif*) göre sonuçlandırılır ve hüküm kazasker buyrulduzu ile yazılır.¹⁰²

6.**Altıncısı**; Reisülküttab katiplerin başıdır; ondan sonra gelenler şunlardır: Yeniçeri katibi, ruznameci, sipahiler katibi, mukabeleci,

⁹⁷ (*Cemiyet-i âli ve bir mecma-ı ahâli olsa ehl-i divâna âherden âdem karışmasun.*). Bazı açılardan Osmanlı Kabinesi ile İngiliz Kabinesi arasında bir benzerlik olduğu söylenebilir. Devlet-i Aliye ile İngiliz Kabinesi, Kıta Avrupası'na göre, daha geniş anlamda düşünülmüştür.

⁹⁸ (*Ve evvelâ vüzerâ, anlardan sonra kadiaskerler, andan sonra defterdarlar ve anlardan aşağı yeniçeri ağası ve sâir özengi ağaları, mîr-i alem ve kapucibaşı ve mîrahur oturur.*).

⁹⁹ (*Ve ağalardan yeniçeri ağası sâir ağaların büyüğüdür. Baş yeniçeri ağası, anın altına mîr-i alem, anın altına kapucibaşı, anın altına mîrahur, hâlâ mîrahur Devlet-i Pâdişahide iki olmuştur. Mîrahur-ı sâni altına çakırcıbaşı, anın altına çavuşbaşı, anın altına sipahi oğlanları ağası, altına silahdarlar ağası, altına sâir bölük ağaları, onların altına çavuşbaşı, anın altına kapucılar kethüdası, anın altına cebecibaşı, anın altına helvacıbaşı ve anın altına topçubaşı oturur.*).

¹⁰⁰ (*Ve hil'at ve kıslık ve yazlık ve ekmekde vüzerâ ve kâdiaskerler ve defterdarlar beraber gibidirler.*).

¹⁰¹ *Ve beğlerbeğiler, vüzerâdan bir tabaka aşağıdır ve taht kadılarına tasaddur ederler. Ve İstanbul kadısından gayrisi defterdarlarımdan aşağı otururlar.*

¹⁰² (*Şer-i şerif üzere de'vî hükmünü kâdiaskerlerim buyurulduzu ile yazalar.*).

mukataacı, tezkireci ve reis katibi.¹⁰³ Bu konudaki tüm atamaları başdeftardar yapar, çünkü bunlar onun çalışanlarıdır.¹⁰⁴

B. FATİH “ANAYASA”SININ İKİNCİ BÖLÜMÜ: DEVLET YÖNETİMİNE (TEŞKİLAT) İLİŞKİN BAZI¹⁰⁵ HÜKÜMLER¹⁰⁶

1. **Birincisi:** Arz Odası’nda haftada 4 gün, vezirler, kazaskerler ve defterdarlarla görüşülecektir. Arz Odası ve Has Oda ilk kez Fatih tarafından inşa edilmiştir.¹⁰⁷

2. **İkincisi;** Bayram günlerinde Divan Meydanı’na taht kurulur. Padişah sadece Hocası, Müfti-i Enam, Vezirler, Kazasker, Başdeftardar ve Nişancı için ayağa kalkar.¹⁰⁸

3. **Üçüncüsü;** Kimler Padişah’ın elini öpebilir, kimler öpemez, tek tek belirtilmiştir.¹⁰⁹

4. **Dördüncüsü;** Padişah mührü sadrazamda (başbakanda) bulunacaktır. Hazine ve defterhane, defterdarların huzurunda açılıp-kapanacaktır.¹¹⁰

¹⁰³ (Küttâb merâtibinde reisülküttâb, anun altına yeniçeri kâtibi, anun altına rûznâmeci, anun altına sipahiler kâtibi, anun altına mukabeleci ve mukâtaacı, anun altına tezkireci, anun altına reis kâtipleri oturur).

¹⁰⁴ (Yukarıda mezkûr olan küttâb hâce makamındadır. Anlar Divan’a uzun yenli üst kaftanı ile geleler. Reis kâtipleri neferdir ve bu zikir olunan küttâbın azl ü nasbi defterdarlarıma müfervazdır. Anların hüddâmıdır.)

¹⁰⁵ Buraya hükümlerin anayasa hukuku ile ilgili olan kısım alınmıştır.

¹⁰⁶ (Bâb-ı Sâni: Umûr-ı Saltanata Mûteallik Tertib ü Âyîn Beyanındadır): Orijinal metin için bkz. Özcan, ss. 16-19. Not: Erarslan (ed.), 2024, s. 482 vd. Özcan’dan alıntıdır.

¹⁰⁷ Özcan, 2022, s. xviii, xix.

¹⁰⁸ (Evvelâ bir Arz Odası yapılsun. Cenâb-ı şerîfim pes perdede oturub, haftada dört gün vüzerâm ve kâdiaskerlerim ve defterdarlarım rikâb-ı hümâyûnuma arza girsünler.) (Ve bayramlarda meydan-ı Dîvan’a taht kurulub çıkmak emrim olmuşdur. El öpüldükde vüzerâm ve kâdiaskerlerim ve defterdarlarım kafadarım olub duralar. Ve hocama ve müftî’l-enâma ve vüzerâma ve kâdiaskerlerime ve başdeftardârıma ve nişancıya kendüm kalkmak kanunumdur).

¹⁰⁹ (Ve çavuşlar el öpmek kanunumdur. Ve ehl-i mansıbın hürde ehl-i mansıblarından alaybeği el öpmek kanunumdur. Ve müteferrika ulufe ile olursa el öpmek kanunumdur. Ve çasnigir el öpmek kanunumdur. Ve zaîm ve erbâb-ı tımar el öpmek lâzım değildir. Zaîm müteferrikası yüzellibin akçe ile ise el öpmek kanunumdur. Ve altmış akçeden yukarı ve yetmiş akçe kadılar, el öpmek kanunumdur. Ve yirmi akçe müderris el öpmek kanunumdur. Ve küttâbdan nefer olan reis kâtipleri ve defterhâne kâtipleri, gerek kâtib oldukda ve gerek idde el öpmek kanunum değildir. Ve ehl-i mansıb olan muhasebeci ve yeniçeri kâtibi ve sipahiler kâtibi ve rûznâmeci el öpmek kanunumdur. Ve bilcümle Dîvan’a uzun yenli kaftan ile gelenler hâce makamındadırlar). Padişah kimse ile yemek yemez. (Ve Cenâb-ı şerîfim ile kimesne ta’âm yemek kanunum değildir. Meğerki ehl-i iyâlden ola. Ecdâd-ı ızamım vüzerâsiyle yerler imiş. Ben refetmişümdür. Ve sefer-i zafer-rehberim vâki’ oldukda rikâb-ı hümâyûnumda solakbaşı ve peykbaşı yürüsün. Ve bir küçük sanduk ile ceyb harçlığı için filori götüreler).

¹¹⁰ (Ve mühr-i şerîfim vezir-i a’zamda dursun. Hazinem ve defterhânem mühürlenmek ve açılmak lâzım gelse, defterdarlarım huzurunda açılısun ve kapansun. Ve hazineme dâhil ve hâriç olan akçe, defterdarlarım emriyle dâhil-hâric olsun).

5. Beşincisi; Fatih'ten sonra gelen Padişahlara, âlemin düzeni için kardeşlerini öldürmek caiz görülmüştür; bilginlerin çoğu buna cevaz vermiştir; Fatih'ten sonraki padişahlar bu durumu uygulayabilir.¹¹¹

Kanunnamenin en çok tartışılan maddesi “*ve her kimesneye ki evladından saltanat müyesser ola, karındaşların nizam-ı âlem için katl etmek münasibdür. Ekser-i ‘ulema dahi tecvîz etmişdür. Anınla ‘amil olalar.*” cümlesidir. Bu cümlemin Kanunname'nin ikinci bölümünde yer alması yerindedir çünkü bu hukuki değil siyasi bir meseledir.¹¹²

Fatih'in kardeş katli konusunda izlediği politikanın ana nedeni, *Devlet'in birliği konusundaki hassasiyeti ve egemenliğin bölünmezliği ilkesini* kabul etmesidir. Bu amaçla hareket eden Fatih'in, başta fetret devri olmak üzere yaşanan kötü tecrübelerden hareketle *kardeş katli meselesini* örfi hukuk kaidesiyle hükme bağladığı açıktır. “*Ekser ulemânın tecvîz ettiği*” bu uygulamanın üzerinde uzlaşa bulunmadığı, bunun temelinde fetvanın İslâm hukukunun temeli olan Kur'an'a uygunluk sorunu taşıdığı, mutlak hâkimiyetini kurmak isteyen hükümdarın beklentisinin ise bir kısım ulema tarafından karşılandığı anlaşılmaktadır. Kardeş katli meselesinin şer'i hukukla bağlantısını kurmak ve ona uygunluğunu elde etmek için şehzadelerin cezalandırılmalarının devlete isyan (bağy) olarak had suçu kapsamında değerlendirilmeye çalışılmıştır. Hükümün bazen kundakta veya küçük yaştaki bazen de hasta durumdaki şehzadeler için de uygulandığı dikkate alındığında, kardeş katli uygulamasının esasen şer'i hukuka uygunluğu tartışmalı olan bir örfi hukuk kurumu olduğu görülmektedir.

II. Murat'a kadar Sultanı, “Beyler” biraraya gelirler ve seçerlerdi. 1517'de Son Abbasi halifesinin, Ayasofya'da yapılan bir törenle, “hilafeti”, Yavuz Selim Sultan'a devretmesiyle de “halife” oldular. Dini korumayı üstlendiler. Babadan oğula (*amudu nesebi*) veya hanedanın en büyük erkek çocuğuna (*ekber evlâd*) saltanatın (otoritenin) verilmesi uygulaması yapıldı.¹¹³

Saltanatın intikali konusunda Osmanlı'da kesin bir kural yoktur. Cülusun üç çeşidinden söz edilebilir; vasiyet (Orhan Bey'in cülusu), devlet ileri gelenlerinin seçimi (Yıldırım Bayezid'in cülusu) veya yeniçerilerin desteği (Yavuz Sultan Selim) gibi.¹¹⁴ Bir başka açıdan Osmanlı Sultanı'nın seçimi üç

¹¹¹ (*Ve her kimseye evlâdından saltanat müyesser ola, karındaşların nizam-ı âlem için katl etmek münasibdür. Ekser ulemâ dahi tecvîz etmişdür. Anınla âmil olalar.*)

¹¹² Özcan, 2022, s. xxxii.

¹¹³ Krş. Coulson, 1957, s. 49; burada Machiavelli, Bodin ve Hobbes'un düşünceleriyle bağdaşma görülür.

¹¹⁴ Özcan, 2022, s. xxxii-xxxiii. Özcan'a göre, *adalet-i izaftiye* görüşüne göre, en uzun ömürlü Türk Devleti olan Osmanlı'da evlad katlinin gerekçeleri, özetle; *etraftaki düşmanların fırsat kollamaları, egemenliğin bölünmezliği, ülkenin birliği, “el-fitnetü eşeddü min’el-katl” (Bakara, 191) ayeti, “zaruretiler mahzuratları giderir”, “zarar-ı ammu def için zara-ı has ihtiyar olunur”, “zarar-ı eşed zarar-ı ehaff ile izale olunur”, “iki fesad te’arüz ettikde ahaffi irtikab ile a’zâminin çaresine bakılır”, “ehven-i şerreyn ihtiyar olunur”, “defi mefasid celb-i menafi’den evladır”, “cemiyetin selameti için ferd feda edilir* ilkeleri, padişahın “âlem-penah” (âlemin sığınağı), “nizam-ı âlem” davasının baş temsilcisi, “zill’u-llah fi’l-ard”, “la erhame beyn’e-lmüluk” (padişahlar arasında akrabalalar/akrabalık yoktur) gibi nedenlerle “ülüş sisteminden” (ülkeyi bölmek/paylaşmak yerine) “hâkimiyetin

ayrı paradigmaya göre olmuştur. *İlki*, Fatih'ten önceki devir olup, Padişah, devletin ileri gelenleri tarafından seçilir. *İkinci model*, Fatih'ten sonra başlayıp 1603 yılına kadar devam eder ki buna, en büyük erkek çocuk yani *amud-ı nesebi sistemi* denir. Buna göre saltanat, babadan en büyük oğula tevarüs eder. *Üçüncü model* ise, 1603 yılından, devletin yıkıldığı 1920 yılına kadar devam eder. Bu üçüncü modele göre, Osmanlı Hanedanının en yaşlı erkeği, saltanatın sahibi sayılmaktadır. Osmanlı uygulamasında padişahı seçenler, saray bürokratları, hanım sultanlar, vezirler vs. Seçim sonrasında görkemli cülus merasimleri, biatlar yapılmıştır.¹¹⁵

Osmanlılar, Fatih'e kadar seçim ağırlıklı veraset sisteminden sonra, Fatih'le birlikte, “en büyük erkek çocuk”, “Sultan olacaktır. 1603 yılından sonra, “hanedanın en büyük erkeği Sultan olmalıdır” kuralı getirildi ama çekişme durmadı; yaşı daha küçük olan, saltanat için büyükleriyle mücadele ediyordu. Osmanlı tarihinde, bir kısmı kanla sonuçlanan, tatsız olaylar oldu. Ama buna rağmen, tarihte, hilafet sorumluluğunu, en uzun süre taşıyan hanedan, Osmanlılardır.

Ulema, *maslahat ve zaruret sebebiyle*, hanedan ve tahtın intikaline ses çıkarmamıştır. Bazı İslâm hukukçuları “veliaht” (velayet-i ahd) atanmasından sonra, biat'a (sadakat yemini), gerek olmadığı görüşünde ise de, bazılarına göre bu, “ukudu mevkufe” (askıdaki sözleşme) dir; ancak seçmenlerin kabuluyla tamamlanır. İcab-kabul-biat üçlüsü gerekir.¹¹⁶

Çelebi Mehmet devrine (1413-1421) kadar Osmanlı bir aşiret beyliği yapısından, 1453'den sonra “büyük devlet”, “devletler devleti” statüsüne geçilmiş, yapısal köklü bir değişim başlamış, tepeden tabana bir merkezileşme süreci başlamıştır. Fatih, İstanbul'u fethettikten sonra bu büyük yapısal değişimi gerçekleştirdi.¹¹⁷ Fatih Sultan Mehmet böylece, “Doğu Roma'nın varisi”, Ortodoksluğun “yeni hamisi”, “Ortadoğu-Türk” ve “Ortadoğu İslâm” devlet anlayışlarının sentezini kişiliğinde birleştirdi. Dini, devlet koruması altına aldı; böylece din-devlet ikizliğini gerçekleştirdi. Şeyhülislâm'ı, vezir-i

bölünmezliği” sistemine geçmişlerdir, Fatih *adalet-i mahza* yerine *adalet-i izaftiyye* görüşünü kesin olarak kabul etmiştir; s. xxxiii-xxxviii. Kardeş katline Kazasker fetvası, ulemanın sükûtu ve bazılarının tecvizi bulunmaktadır; s. xxxvii. Özcan bu gerekçelere karşı, *adalet-i mahza* (tam adalet) “*vela tezîrû vazîreten vizre uhra*” (En'am, 164; Maide, 32) gerekçelerini de anlatmaktadır. Bu *hazin çözümün zamanı içerisinde mütalaa edilmesi* ve *şer'i hukuk* yerine *örfi hukuk* ile izah edilmesinin daha doğru olabileceği belirtilmektedir; s. XL-XLVI.

¹¹⁵ Şükrü Karatepe, Osmanlı Siyasi Kurumları, İstanbul 1989, s.160 vd.

¹¹⁶ Fendoğlu, 2021a, s. 590.

¹¹⁷ Hadis- şerifte “*le-tüfahünne'l-konstantiniyye, vele ni'mel ceşş, zalike'l-ceşş*” (İstanbul mutlaka fethedilecektir. O'nu fetheden komutan ne büyük komutan, asker ne büyük askerdir) buyurulmuştur; bu meşhur hadis, *Buhari, Tarih'ul-Kebir, İmam Süyuti'nin Camiu's-Sağir, İmam Ahmed'in Müsned, Hakim'in Müstedrek, İbn Hacer Askalani'nin el-İsabe fi Temyiz-i Sahabe* gibi eserlerinde nakledilir. Bu konuda ayrıntı için bkz. Özcan, 2022, s. XLIV. Fatih'e göre, “*Dünyada tek bir din, tek bir devlet, tek bir padişah ve İstanbul da cihanın payitahtı olmalıdır*”; Fatih, Sara Hatun'a, “*Valide, seyf-i islam bizim elimizde, cihad sevabına nail olup Allah'ın rızasını tahsilden başka gayemiz yoktur*” demiştir. Özcan, 2022, ss. XLV-XLVI.

azam kanalıyla kendine bağladı.¹¹⁸ Osmanlı'da din-devlet ikizliği ile örfi ve şeri hukuk birlikteliği görülmektedir.¹¹⁹ Sultan, bu devirden sonra "Allah'ın yeryüzündeki gölgesi" (zıllullah fi'l ard) ünvanını aldı;¹²⁰ bu durum eski Türklerdeki Kağan'ın gök-tanrı tarafından seçilmiş olmasını anımsatmaktadır.¹²¹

Fatih Medreseleri, Osmanlı İslâmının resmi kurumları olup, zamanla önceki fonksiyonunu yitirdi. 1453'den sonra 1517 (hilafetin Osmanlı'ya geçişi), ile Osmanlı'da ikinci büyük değişim yaşandı.

Siyaset, adil ve zalim diye ikiye ayrılır. Adil siyaset, şer-i şerifi tamamlar. Siyaset-i şer'iye, kötülüğü önlemek, kamu yararını sağlamak, zamanın değişmesiyle hükümlerin değişimini öngörmek, sosyo-ekonomik şartların gelişimini değerlendirmektir. Siyaset kanunları, örfi hukuk demektir.¹²² İlk kez siyaseten katledilen, Fatih Sultan Mehmed'in Sadrazamı Çandarlı Halil Paşa olmuştur.¹²³ Bununla Fatih'in, kardeş katline ilk cevaz veren kişi olduğu sanılmamalıdır. Osmanlı'dan da önce Anadolu Selçuklularında da, Fatih'ten de önce bu uygulama bulunmaktadır. Kardeş katli sorunu *Sultan I. Ahmed'in* (ö. 1617), saltanatın, hanedanın en yaşlı erkeğine intikali usulünü (*ekberiyet usulü*) koyduğu 1603 yılına kadar devam etmiştir. Kardeş katli Osmanlı'da 300 sene kadar uygulanmış olup, Osmanlı öncesinde Anadolu Beyliklerinde, Suriye Selçuklularında, Kirman Selçuklularında ve Bizans'ta da geçerliydi.¹²⁴

Eski bir Türk geleneğine göre, devlet hükümdar ailesinin şahsi malı olup, devlet üzerinde hükümdarın tüm çocukları eşit derece hak sahibidir. Bu prensip tarihteki Türk devletlerinin kolay yıkılmasına neden olmuştu. *Osmanlılar devleti bu zaafı kurtarmak için egemenliği Padişahın şahsında toplamak yolunu seçmişlerdir.* Kardeş katlinin bir başka nedeni, şehzadelerin komşu devletlere sığınmaları, bu komşu devletlerin (mesela Bizans'ın), bu şehzadeleri teşvik ederek kolaylıkla isyan çıkartmalarıydı. Bu nedenlerin yanında kardeş katlini savunanlar, *umumi zararı önlemek için hususi zararın seçilmesinin* doğru olduğunu, taht kavgaları nedeniyle fazla kan akmasını önlemek için bu yola gidildiğini belirtirler. Devletin yıkılmaması için *zaruri olarak* kardeş katline izin verildiği belirtilmektedir.

¹¹⁸ Ocak, 1990, s. 192.

¹¹⁹ Bkz. Başgil, 1960, C. I, s. 75.

¹²⁰ Tursun Bey, Tarih-i Ebu'l-Feth, Haz.Mertol Tulum, İstanbul 1977, s.10-15; Tevkii' Abdurrahman Paşa, 1331, s. 497, 498.

¹²¹ Bkz. Muharrem Ergin (Yayımlayan), Orhun Kitabeleri, İstanbul 1970, s.182.

¹²² İbn Kayyim el-Cevziyye, İlam'ül-Muvakki'in, Sayda/Beyrut, 1407/1987, C.IV, s. 372-379. Siyaset-i şer'iyye, yetkili otoritenin koyduğu, yönetime ilişkin, hukuki tasarruflardır. Bu isimle hukuki tasarruflar, Osmanlı öncesindeki Türk ve Müslüman devletlerde de vardı. "Siyaset iki çeşittir, biri zalim siyasettir ki İslam onu haram eylemiştir. Ve biri dahi adil siyasettir ki zalimden hakkı almak ve açığa çıkarıp ve çoğu zulmeti def ve fesad ehlinin mübtela oldukları fesad ve kötülüklerinden tevbe ve ferâget ettirmek ile vech-i şeri olan fikir ve fiillerin vusulüne sebep olunur." S. Mehmet Seyfi, Siyasetname Tercümesi, Süleymaniye Kütüphanesi, s. 91 vrk. a.

¹²³ Mumcu, s. 28, 39, 105, 205; Üçok, Coşkun, Osmanlı Kanunnamelerinde İslam Ceza Hukukuna Aykırı Hükümler-I, AÜHFM., C.III, 1946, Sy.1, s. 124 vd. ile aynı cilt, S. 2-4; s. 365 vd; Coulson, 1957, s. 57.

¹²⁴ Bkz. Özcan, 2022, s. xxviii.

Osmanlı'nın ilk 300 yılı incelendiğinde istikrarlı olduğu, her Padişah'ın ortalama 23 yıl iktidarda kaldığı görülmektedir. Sonraki 300 yıla bakıldığında her padişahın 13 yıl görev yaptığı, yeniçeri isyanlarıyla istikrarın bozulduğu, 13 padişahın tahttan indirildiği yerine bir şehzadenin getirildiği, isyanları bastırmak için şehzadelerin öldürüldüğü, hatta padişahların (örneğin Sultan III. Selim'in ve Sultan Abdülaziz'in) öldürüldüğü, II. Mahmut'un öldürülmek istendiği görülmektedir. Osmanlı'nın ilk 300 yılında şehzadelerin bir lala (atabek) eşliğinde sancak beyliği yaptıkları halde daha sonra sadece en büyük şehzadenin sancak beyi yapıldığı görülmektedir.

Sultan III. Mehmet'ten sonra şehzadeler saraya adeta hapsedilmiştir ki buna “*Şehzadenin kafes hayatı*” denir. Osmanlı'nın ikinci 300. yılında şehzadeler sarayda tutulmuş, bu nedenle de tahta çıkan padişahların tecrübesiz olarak yönetim sürmelerine neden olunmuştur. Ölüm korkusu altında sarayda yaşayan, gereken eğitim ve öğretimden yoksun, saray kadınları ve devletin ileri gelenlerinin etkisi altında kalan zayıf padişahların devletin başına gelmesine neden olunmuştur.¹²⁵ Osmanlı hanedanının en yaşlı erkeğinin sultan olması demek olan ekberiyet usulünden sonra, 17. yüzyıl sonrasında Osmanlı sarayında entrikalar daha da artmış, saray kadınları saray cinayetleri ile kendi çocuklarını padişah yapma yarışına girmişlerdir.

Osmanlı'nın ilk 300 yılının sonunda (1603) gerek devlet egemenliğinin iyice oturması ve gerekse halkta kardeş katli nedeniyle oluşan tepki sonucunda, kardeş katlinden vazgeçilmiştir.

C. FATİH “ANAYASA”SININ ÜÇÜNCÜ BÖLÜMÜ: SUÇLAR VE CEZALAR (TAZİRAT), TİMAR SİSTEMİ, YÜKSEK BÜROKRASIYE ÖDEMELER VE LAKAPLARLA (ELKAB) İLGİLİ BAZI¹²⁶ HÜKÜMLER¹²⁷

Bu bölümde ele alınan konular şöyledir;

1. Birincisi; Taziratla ilgili olarak Kanunnameye adam öldürmek ve yaralamakla ilgili para cezaları ve hükümler belirtilmiştir.¹²⁸ Fuhş ile sövme durumunda şer'le cezalandırılır ve ayrıca para cezası alınır. Başkasının mahremine bakandan para cezası alınır.¹²⁹

2. İkincisi; Kanunnameye, *timar* sisteminin işletimine ait hükümler vardır.¹³⁰

¹²⁵ Kenan Ziya Taş, Osmanlılarda Lalalık Müessesesi, Kardelen Kitabevi, 1999, s. 133-137.

¹²⁶ Buraya hükümlerin anayasa hukuku ile ilgili olan kısım alınmıştır.

¹²⁷ (*Bâb-ı Sâlis: (Ahvâl-i Cerâyim Ve Ehl-i Mansıba Ta'yin Olunan Mahsulâtı ve Elkabları Beyânındadır)*: Elkabla ilgili orijinal nüsha için bkz. Özcan, 2022, ss. 20-27. Not: Erarslan (ed.), 2024, s. 478 vd. Özcan'dan alıntıdır.

¹²⁸ (*Ve Evvelâ cerime kanda, gerek mîrî subaşlarına ve gerek ehl-i timar subaşlarına üçbin akçe ola. Ve göz çıkmağa binbeşyüz akçe ola. Ve kol kırılmağa bin akçe ola. Ve baş yaruğuna elli akçe ola.*).

¹²⁹ (*Ve bir kişi bir kişiye fuhş ile söğse, şer'le ta'zir olunub, kırk akçe cerime alına. Ve bir kişi bir kişinin haremine nazır olsa yirmi akçe cerime alına.*).

¹³⁰ (*Ve bana yarar hâs, defterdarların her kimde bulsalar, gerek vüzerâmda ve gerek gayrıda, ellerinden alub yerine benim hâslarımdan bi-hâsıl olanları vereler.*) (*Ve vüzerâm oniki kerre*

3. Üçüncüsü; Üst düzey bürokratlar (vezir-i azam vs) emekli olduğunda verilecek para miktarı hüküm altına alınmıştır.¹³¹

4. Dördüncüsü; Üst düzey devlet yöneticilerine (sadrazam, müftü, kazasker, defterdar, beylerbeyi, sancak beyi, yeniçeri ağası, kadı, müderrris, belediye başkanı, reisülküttâb, defter emini vs) ait lakaplar belirtilmiştir.¹³²

IV. FATİH'İN TEŞKİLAT KANUNNAMESİ “ANAYASA” SAYILABİLİR Mİ?

Görüldüğü gibi, Fatih Sultan Mehmet'in Teşkilat Kanunnamesi 625 yıl yaşayan Osmanlı Devlet'inin *en önemli* Teşkilat Kanunnamesidir. Fatih'in idari teşkilatla ilgili Kanunnamesi, Osmanlı'da *dört yüz sene* boyunca pek az değişiklik dışında değişmemiştir. Genel mahiyette bir kanunun ilk kez Fatih Sultan Mehmet zamanında çıkarıldığı bilinmektedir. Kanunname, kuruluşundan beri Osmanlı Devletinde cari olup, o zamana kadar tedvin edilmemiş kanunların derlenmesiyle oluşturulmuş ve küçük bazı değişikliklerle yüzyıllarca bu Devletin teşkilatında yürürlükte kalmıştır. Kanunnamenin *birinci bölümünde* devlet büyüklerinin protokoldeki yerleri, kimlerin padişaha arzda bulunabileceği ve kadıların dereceleri yer almaktadır. *İkinci bölümde* saltanat işleri yani Divan-ı Hümayun, Has Oda Teşkilatı ve Saray bürokrasisinin görevleri anlatılmaktadır. *Üçüncü bölümde* ise bazı suçlara verilecek ta'zir cezaları, devlet memurlarının maaş ve tahsisatları ile resmi yazışmalarda devlet erkânı için kullanılacak unvanlar anlatılmaktadır. Fatih Kanunnamesi Fatih tarafından düzenlenmiştir ve bu kanunname, Osmanlı döneminde yapılan *ilk genel kodifikasyondur*.¹³³

Sonraki padişahlar devlet teşkilâtıyla ilgili düzenlemeler çıkarmışlarsa da bunlar kapsamlı değildir. Bu konuda daha sonra hazırlanan kanunnâmeler ve düzenlemeler devlet adamları ve bürokratların derlemeleridir. En önemlileri arasında *Ayn Ali Efendi, Nişancı Abdurrahman Paşa, Eyyübî Efendi, Hezarfen Hüseyin Efendi*'nin ki sayılabilir.”¹³⁴

Bu Kanunname, *Viyana Milli Kütüphanesinde* bulunan nüshasına dayanılarak Mehmet Arif Bey tarafından Türkiye’de ilk defa Tarih-i Osmani Encümeni Mecmuası (TOEM) ilavesi olarak (İstanbul 1330) yayımlanmıştır.

yüzbin akçe ile olalar, hâs ol mîkdar ta'yîn oluna. (Ve anlara âyide benim rikâb-ı hümayûnuma her nereden harâc ve âdet-i aġnamdan ve peşkeş gelürse, vüzerâma ve defterdarlarıma dahi hisseleri gelsün.).

¹³¹ (Ve vezîr-i a'zam tekâ'üd istese, senede yüzellibin akçe verilsün. Ve beglerbegiler yüzbin akçe ile mütekâ'id olalar. Başdefterdâr doksanbin akçe ile mütekâ'id ola. Ve sâir mal defterdarları seksenbin akçe ile mütekâ'id olalar. Ve sancak beyleri altmışbin akçe ile mütekâ'id olalar).

¹³² (Ve cümle elkâb böyle yazıla. Vezîr-i azama; Düstûr-ı ekrem, müşîr-i eḡham, nizâm'ül-âlem, nâzımı menâzım'ül-ümem, enis'üd-Devlet'il-Kâhire, celis'üs-saltanat'iz-zâhire, müdebbiru umûr'ül-cumhûri bi'r-re'y'is-sâib, mütemminü meḡamm'il-enâmi bi'l-fikr'is-sâkıb, müessisü bünyân'id-devleti ve'l-ikbai, muḡassısu erkân'is-saltanatı ve'l-iclâl, el-maḡfûf bi-sunûf-i avâtıf il-Melik'il-Alâ Vezîr-i A'zam-Edâmelâhu iclâlehû. Ve sâir vüzerâ-ya bir mîkdâr nakıs yazıla.)

¹³³ Erarslan (ed.), 2024, ss. 1-5, s. 3.

¹³⁴ Halil İnalcık, <https://islamansiklopedisi.org.tr/kanunname> (ET: 22.02.2025). Bu madde TDV İslâm Ansiklopedisi'nin 2001 yılında İstanbul'da basılan 24. cildinde, 333-337 numaralı sayfalarda yer almıştır.

Bazı Osmanlı kroniklerindeki yazılar, Mehmed Arif Bey'in, Kanunname'nin, Fatih'in son yıllarında, devrin vezir-i azamı Karamani Mehmed Paşa (ö. 1481) zamanında tertip edilmiş olduğunu te'yid etmektedir.¹³⁵ Kanunname'nin 1478-1481 yılları arasında kabul edildiği görülmektedir.

Abdülkadir Özcan, Fatih'in Teşkilat Kanunnâmesi'nin içeriğinden bahseden ilk eserin İdris-i Bitlisi'ye (öl. 1520) ait *Heşt Bihışt* olduğunu ifade etmiş ve *Koca Müverrih Bosnalı Hüseyin Efendi'nin Bedâiyü'l-Vekayi* adlı umumi eserinde de bu *Kanunnâmenin* daha mutena bir metninin bulunduğunu ifade etmiş ve bu metnin aslı üzerinden mukayeseli çeviri yazısını yayımlamıştır.¹³⁶

III. Murad'ın 1571'de devrin vezir-i azamı *Sokullu Mehmed Paşa*'ya gönderdiği bir fermanla bu kanunnâme tebdil ve tağyir olmuşsa da, *Koca Müverrih Bosnalı Hüseyin Efendi* takriben 1645 yılında, büyük çoğunluğunun yürürlüğünün devam ettiğini bildirmiştir. 1676 tarihinde tedvin olunan Tevkiî Abdurrahman Paşa Kanunnâmesi de Fatih Kanunnâmesi'nin tadil edilmiş ve genişletilmiş şekli olup Fatih Kanunnâmesi'ndeki temel esaslar, aynen muhafaza edilmiştir. Tevkii Abdurrahman Paşanın¹³⁷ 1676 yılında yeniden yazdığı kanunname, Fatih Kanunnamesi'nin temel esasları muhafaza edilmek üzere, değiştirilmiş (tadil edilmiş) ve genişletilmiş şekli olup, üç bölümden ibarettir. Maddeler sonradan eklenmiş olup, dili 15. yüzyıl Türkçesidir. Yavuz, bu kanunu biraz genişleterek yayımlamıştır.

Tevkii Abdurrahman Paşa'nın 1676 yılında derlediği kanunname, Fatih Kanunnamesi'nin temel esasları muhafaza edilmek koşuluyla, tadil edilmiş ve genişletilmiş şeklidir. Tevkii Kanunnamesi, fazladan, IV. Mehmed dönemine kadar yaklaşık 200 yıllık devrede yeniden konulan teşrifat kurallarını daha düzgün olarak kapsamaktadır.¹³⁸ Devlet düzeninden söz eden eserlerin çok az olduğu Osmanlı'da, Kanunname, devlet teşkilatıyla ilgili *ilk eserdir ve kaynak değeri tartışılmaz*.¹³⁹

¹³⁵ Özcan, Abdülkadir. "Fatih'in Teşkilat Kanûnamesi Ve Nizam-ı Âlem İçin Kardeş Katli Meselesi". Tarih Dergisi, sy. 33 (Haziran 2011): 7-56. (<https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/101848>). (ET:22.02.2025). ss. 7-56. Sayfa 30-50 arasında Fatih Anayasasının orijinal metni verilmiştir. Kanunname'nin en bariz özelliği, Leys-zade'nin önsözünde, herkes müstefid olmak için ıstılah u ibaretden feragat olunmuşdur şeklinde ifade ettiği gibi, sade bir üslûbla kaleme alınmış olmasıdır. Gerçekten bizzat Fatih'in İisanından yazılan eserin metni oldukça açık olup, XV. Yüzyıl Osmanlı Türkçesinin özelliklerini aksettirmektedir. sh. 16.

Halil İnalçık, Osmanlı Hukukuna Giriş, Örfi Sultani Hukuk ve Fatih Kanunları, ss. 102- 126, s.112.

(https://yunus.hacettepe.edu.tr/~mehoz/soseko/Osm_Hukuk_Giris_INALCIK.pdf), ET: 22.02.2025.

¹³⁶ Zeki Eraslan, (Cumhuriyet Türkiye Anayasalarının Osmanlı Kökleri: Fatih'in Teşkilat Kanunnâmesi'nden (Kanunnâme-i Âl-i Osman) Gülhane Hatt-I Hümayûnu'na Anayasal Hareketlere Genel Bir Bakış, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, Sayı: Kasım 2023, Cilt XXXIX - Sayı 108, ss. 249-294 (<https://atamdergi.gov.tr/tam-metin/1099/tur>).

¹³⁷ Tevkii' Abdurrahman Paşa Kanunnamesi için bkz. MTM, C. I., s. 498-544.

¹³⁸ Özcan, 2022, s. XLIX.

¹³⁹ Özcan, 2022, s. XLIX.

18. yüzyılda yaşayan Osmanzâde Tâib'in Karamanî Mehmed Paşa hakkındaki sözleri kanûnnâme hükümlerinin büyük bir kısmının 18'inci yüzyılda da yürürlükte bulunduğunu ve uygulamada esas alındığını ortaya koymaktadır. Diğer taraftan Özcan'ın ifade ettiği gibi “*Kanûnnâme-i Âl-i Osman'ın bir teşkilat tarihi kaynağı olarak müstesna bir yeri ve önemi vardır. Zira bu eserde, İstanbul'un fethiyle kuruluşu tamamlanan ve gelişme dönemine giren Osmanlı Devleti'nin protokol luralları, saltanat şeiiri, bazı suçlar ve cezaları ile devlet ricali için resmi yazışmalarda kullanılan elkab örnekleri ilk defa bir araya getirilmiş bulunmaktadır. Bu bakımdan Kanûnnâme-i Âl-i Osman daha önce, başta Fuad Köprülü olmak üzere, İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Halil İnalcık ve öteki araştırmacılar tarafından sık kullanılan bir eser, hatta devlet teşkilatı için vazgeçilmez kaynakların başında yer almıştır.*”¹⁴⁰

Fatih'in Teşkilat Kanunnamesi Fatih'in verdiği talimatla Leysi-zadelerden Nişancı Mustafa oğlu Mehmet Efendi tarafından, Karamanlı Mehmet Paşa'nın vezir-i azamlığı döneminde (1477-1481) hazırlanmış¹⁴¹ olup anayasa görünümündedir. Bu genel kanunname, bir ferman anayasasıdır.¹⁴² Nişancı Leysi-zade, Teşkilat Kanunnamesinin önsözünde düzenlemenin *bizzat kendisi tarafından tamamlandığını* şu sözlerle belirtmektedir; İstanbul fethedildiğinde, daha önceki sultanlar döneminde çıkarılmış ama yazılmamış olan eksik bırakılmış kanunlar, *bizzat Fatih tarafından ikmal edilmiştir*.¹⁴³

Fatih'in kabul ettiği ve 19. yüzyıla kadar zamanın gerektirdiği değişiklikler dışında yürürlükte kalan ve anayasa mesabesinde olan Fatih'in Teşkilat Kanunnamesi'nin Fatih'e ait olduğunda kuşku yoktur. Fatih, kendisinden önceki Sultanların kanunları bir araya getirmediğini (tedvin etmediğini) görünce, bu konuda bir çalışma yapılmasını istemiş, sonuçta bu kanunname Fatih'in dili ile (yani birinci tekil şahıs olarak) yazılmıştır. Kanunnamenin içeriği tamamen Fatih devrine aittir.¹⁴⁴ Fatih'in kabul ettiği ve kısmi değişiklikler dışında genel hatları ile 19. yüzyıla kadar yürürlükte kalan Fatih'in Teşkilat Kanunnamesi, kaynağını esas olarak İslâm hukukundan ve

¹⁴⁰ Özcan, 2022, s. vii-viii.

¹⁴¹ Erarslan (ed.), 2024, s. 23

¹⁴² Halil İnalcık, Kuruluş ve İmparatorluk Sürecinde Osmanlı (Devlet, Kanun, Diplomasi), Timaş, 2011, s. 55-57.

¹⁴³ Orijinal nüsha için bkz. Özcan, ss. 1-27.

¹⁴⁴ Fatih'in teşkilat kanunnamesi, bir takım yayında yer almamıştır. Örneğin *Türk Anayasa Metinleri (Sened-i İttifaktan Günümüze)* (Şeref Gözübüyük-Suna Kili); *Anayasalar ve Belgeler (1876-2012)* (Tarhan Erdem); *Osmanlı-Türk Anayasa Metinleri* (Prof. Dr. Ahmet Nohutçu/ Dr. Ali Ziyrek, Savaş Yayınevi, Ankara 2020, iii+370); *Modernleşme Dönemi Osmanlı Siyasi Metinleri* (Mehmet Yıldız, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara, 2015, ss. IX+190). Erarslan (ed.), 2024, ss. X+514). Bu Kitabın *Osmanlı Dönemi Anayasa Metinleri* başlıklı Birinci Bölümünde de Fatih'in Teşkilat Kanunnamesi yer almamıştır. Kitabın “takdim” başlıklı bölümünde (ss. 1-24), Fatih'in Teşkilat Kanunnamesi hakkında bilgi verilmiştir (ss. 2-6). Kitab'ın “ekler” bölümünde (ss. 475-514), Kanunname-i Al-i Osman orijinal metni (ss. 476-489) ve Latin harfleriyle alıntılanmıştır (ss. 490-514). Kanûnnâme-i Al-i Osman'ın gerek orijinal metni ve gerekse Latin harfleriyle transkripsiyon metni Abdülkadir Özcan'ın *Fatih Sultan Mehmed, Atam Dedem Kanûnu, Kanûnnâme-i Al-i Osman* isimli eserinden alınmıştır (Kronik Kitap, 4. Baskı, İstanbul 2022, ss. 1-27 (Latin harfleriyle), orijinali (ss. 51-66).

buna aykırı olmamak şartı ile eski Türk ve komşu ülke geleneklerinden alan bir ferman anayasasıdır. Sonra gelen Sultanlar, bu kanunu biraz genişleterek yayımlamıştır.

Prof. İncalcık, bu kanûnnâmenin esas itibariyle 1451'den önceki kanunların bir araya getirilmesiyle ortaya çıktığını ifade etmiştir.¹⁴⁵ İstanbul'un fethi ile birlikte İslâm hukuk sisteminin verdiği yetkiyle kamu hukuku alanındaki boşluk giderilmiştir.

Fatih Sultan Mehmet, Osmanlı örfi hukuk sisteminin ihtiyaç duyduğu düzenlemelerin hayata geçirilmesi amacıyla dönemin Nişancısı *Leysi-zâde Mehmet Efendi*'ye talimat vermiş ve Teşkilat Kanûnnâmesi, *Karamanlı Mehmet Paşa*'nın vezir-i azamlığı sırasında (1477- 1481) hazırlanmıştır. Bu çerçevede kuruluşundan Fatih Dönemi'ne kadar Osmanlı Devleti'nde yürürlükte bulunan kanunlar Fatih Dönemi'nde *Nişancı Leysi-zâde* tarafından tedvin edilmiştir. Fatih'in tecrübe ve ilmî birikiminin de hukukumuzda bir ilki gösteren bu tedvinde kendisini gösterdiğini ve sürece Fatih'in özgün katkısının olduğunu belirtmek gerekir. Nitekim bu duruma, Fatih'in Teşkilat Kanûnnâmesi'nin ön sözünde Nişancı Leysi-zâde tarafından dikkat çekilmiştir. İhtiyaç duyulan yeni düzenlemeler bizzat Fatih tarafından ikmal edilmiştir ki mezkûr kanûnnâmenin ön sözünde, daha önce belirtildiği gibi, *Leysi-zâde* şöyle demiştir; “*Konstantiniyye fethi müyesser oldukda sâbika ecdâd-ı izâmları zemânında kavânîn-i mazbûta defter olunmayub eksik olan yerlerin dahi bizzat kendüleri re'y-i münîr-i velâyet te'sirleri ile tekmil buyurup...*” ifadelerinden anlaşılmaktadır.

Fatih'in Teşkilât Kanûnnâmesi'nde “*teşkilat, teşrifat ve tazirat* (suç ve cezalar)” ele alınmıştır. İktidarın sınırlandırılması ile vatandaşların temel hak ve hürriyetleriyle bunların güvence altına alınmasına dair konular şer'i ve örfi hukuka bırakılmıştır.

Teşkilat Kanunu'nun iktidarı sınırlandırması, temel hak ve hürriyetlere yer verip bunları güvence altına alacak mekanizmaları kurması gerekmemektedir.¹⁴⁶ Çünkü fıkıh ve örfi hukuk bu konuları düzenlemiş olup, yeniden düzenlenmesine gerek duyulmamıştır. Esasen günün koşullarında bu durum bir nakısa da değildir. Kanûnnâmeyi Padişahın günün ve geleceğin ihtiyacını karşılayabilecek bir yasal düzenleme çabası olarak görmek gerekir. Kaldı ki, *kural olarak padişahlar tarafından konulan kanunların yürürlük süreleri kendi hayatlarıyla sınırlı iken bu kanûnname çok uzun yıllar yürürlükte kalmıştır.*¹⁴⁷ *Bu da Kanunnâmenin basit bir kanundan daha öte bir düstur olduğunu göstermektedir.*

“*Türkler'in tarih yazmaktan çok tarih yaptıkları, hem İslâmiyet öncesi Türk tarihi, hem de kuruluş devri Osmanlı tarihi için bir dereceye kadar doğrudur.*”¹⁴⁸ Çin yıllıkları ile Bizans ve Arap tarihleri olmasa Türk tarihi yeterince aydınlatılamazdı. İlk Osmanlı kronikleri kuruluştan yaklaşık 150 yıl sonra kaleme alınmış ama sadece siyasi ve askeri olaylara yer verilmiştir. Siyaset

¹⁴⁵ İncalcık, 2011, s. 55-57.

¹⁴⁶ Bkz. Erarslan (ed.), 2024, ss. 1-5, s. 3.

¹⁴⁷ Bkz. Erarslan (ed.), 2024, ss. 1-5, s. 4.

¹⁴⁸ Özcan, 2022, s. vii.

türü çalışmaları, 16. yüzyıl sonlarından itibaren ortaya çıkmıştır ve bozukluğun düzeltilmesi konusundadırlar.¹⁴⁹ Bu kanûnnâmede devleti yönetenlerin görev ve yetkilerinin sınırlarına yer verilmemiştir ve Fatih bu kanûnnâmeyle otoritesini devlet içerisine yerleştirmiştir.¹⁵⁰

Kanûnnâmenin *devrine göre ileri bir adım teşkil ettiği ve anayasal gelişmelere öncülük eden ve zemin hazırlayan bir ferman anayasası mahiyetinde olduğu* ifade edilebilir. Bu düzenleme Osmanlı Devleti'nde 19. yüzyıla kadar bir kısım değişikliklerle birlikte yürürlükte kalmış ve *en uzun ömürlü kanunların başlıcası* (kanun-ı kadim) olarak tarihe geçmiştir.

Fatih'in Teşkilât Kanûnnâmesi'nin devletin sadece merkez teşkilatını düzenlediği, taşra yönetimi için herhangi bir hususa yer vermediği görülmektedir. Bu da, bir anayasa için anlaşılır bir durumdur. *Kanunname ile* Osmanlı devlet teşkilatına ilişkin derli toplu ilk bilgilere yer verildiği görülmektedir. Fatih'in, *"Bu kanunname atam dedem kanunudur, benim dahi kanunumdur, evlad-ı kiramım neslen ba'de neslin bununla amel olalar."* cümlesi ile bir *anayasa koyucu* olarak hazırladığı kanunu geleceğe intikal ettirmek istediği rahatlıkla görülmektedir. Esasen Fatih, yaptığı kodifikasyon ile devletin ihtiyaç duyduğu temel hukuka ilişkin birikimi gelecek nesillere aktarmak isterken kendisiyle birlikte imparatorluğa dönüşmüş olan Devletin ihtiyaç duyacağı çözümler önermektedir. Nitekim 19. yüzyıla kadar hatta bazı yönleriyle devletin yıkılışına kadar onun Teşkilât Kanûnnâmesi, etkisini devlet yönetiminde göstermiştir. Bu etki başta protokol kuralları olmak üzere devletin özellikle merkez teşkilatında kendisini hissettirmiştir. Bununla birlikte Fatih'in, koyduğu kanunlar konusunda dogmatik olmadığı, koşullar gerektirdiğinde bunların değiştirilebileceği, Teşkilât Kanûnnâmesi'nin birinci babının sonunda yer alan şu ifadelerden hareketle rahatlıkla görülebilir; *"Bu kadar ahvâl-i saltanata nizâm verildi, şimdiden sonra gelen evlâd-ı kirâmım dahi islâhına sa'y etsünler."*¹⁵¹ Bu ifadeler, Fatih Kanunnamesinin değişiklikleri kabul ettiği göstermektedir.

Osmanlı devlet teşkilatını ilk kez düzenleyen bu kanûnnâmenin Devlet teşkilatını düzenleyen *ilk kanûnnâme* olması dolayısıyla, Osmanlı'dan günümüze anayasal tekâmül sürecinde önemli bir mihenk taşı olduğu göz önünde bulundurulmalıdır. Tarih boyunca da Fatih'in Teşkilât Kanûnnâmesi'ne müracaat edildiği ve temel olarak alındığı görülmektedir.

Bizzat Fatih'in emriyle hazırlanan Teşkilât Kanûnnâmesi doğrudan bir anayasa olarak yani *"Fatih Anayasası"* olarak kabul edilmelidir. Bu Kanûnnâme devletin esas yapısını düzenleyen bir anayasa faaliyeti olarak değerlendirilmelidir. Fatih Kanunnamesi, yetkili Sultan tarafından yürürlüğe konulduğu için anayasa niteliğindedir.¹⁵²

¹⁴⁹ Özcan, 2022, s. vii.

¹⁵⁰ Erarslan (ed.), 2024, ss. 1-5, s. 3.

¹⁵¹ "Yönetime ilişkin düzenlemeler yapılmış olup, daha sonra gelecek olan yetkililer, bu mevzuatı düzenlesinler."

¹⁵² Bkz ve krş. Erarslan (ed.), 2024, ss. 1-5, s. 2; ayrıca krş. Akgündüz, 1990-1994, C.I, s. 311-316

Devlet teşkilatını ilk kez düzenleyen hükümleri ihtiva etmesi yönüyle anayasal yönü bulunan Kanûnnâmenin, temel haklara yer vermemesi, *padîşahın yetkilerini kısıtlamak bir tarafa onu devlet yönetiminde mutlak yetkili hâle getirmesi bu konuların şer-i şerife ve örfî hukuka havale edilmesi nedeniyledir. Nitekim bu durum, 1876 Anayasası ile aynı anda yürürlükte olması ve temel hak ve özgürlüklerden söz etmemesine rağmen anayasa olduğu çoğunlukla kabul edilen 1921 tarihli Teşkilat-ı Esasiye Kanununun anayasa olma özelliğini kaldırmaz.*¹⁵³

19. yüzyıla kadar kimi yönleriyle *kanûn-ı kadîm (norm olarak üstünlüğü, sürekliliği)* olarak yürürlükte kalması ve bu kanunun esas alınması bu metnin anayasa mesabesinde olduğunu göstermektedir. Fatih'in Teşkilat Kanûnnâmesi'nin Fatih sonrası dönemde *normlar hiyerarşisi* bağlamında üstünlüğü ve bağlayıcılık tarafı vardır. Çünkü Sultanın ölümüyle çıkardığı kanunlar da ilga olmakla beraber bu durumunu Fatih Kanunnamesi için söz konusu olmaması, bu gerçeği göstermektedir. Örfî kanun koyucunun (sultan) yaptığı kanunların kural olarak kendi dönemini bağladığı, Osmanlı hukuk sisteminde her padişahın devleti tüm yönleriyle yeniden tasarlayacak yetkisinin bulunduğu göz önünde bulundurulmalıdır; bu bağlamda Fatih sonrası dönemde de Teşkilat Kanûnnâmesi'nin uygulamada bazı hususlarda esas alınması mezkûr kanunun belirtilen anlamda bir *üst kanun olup hukuki bağlayıcılığı* olduğunu göstermektedir.

İstanbul'u gelecek nesillere emanet bırakan Fatih'e duyulan saygı, devletin yıkılışına kadar devam etmiştir. Tarihteki başarıları nedeniyle bugün de mümtaz ve müstesna bir değer ifade eden Fatih'e, *kendisinden sonra devleti yöneten padişahların da büyük hayranlık duyduklarını, büyük atalarına minnet beslediklerini belirtmek gerekir.*¹⁵⁴ Bu durumun onun döneminde hazırlanan hukuki düzenlemelere de olumlu yönde yansıdığı söylenebilir. Kanunname genel ihtiyaca cevap veren bir niteliğe de sahiptir.

Diğer padişahlar gibi Fatih de fıkıhın "*ulu'l- emr*"e tanıdığı *düzenleme yetkisini* kullanmıştır. Fatih, bu bağlamdaki düzenleme yetkisini sonuna kadar kullanmış ve *örfî hukuk* alanında ciddi tedvine girişmiştir. Bununla birlikte hükümdar emir ve fermanlarının oluşturduğu örfî hukuk, şer'i hukukun birtakım hükümleri değiştirmek iddiasıyla ortaya çıkmış olmayıp aksine, *şer'i hukukun tanıdığı yetki çerçevesinde hüküm koymuştur.*

Diğer Türk-İslâm devletlerinde olduğu gibi Osmanlı Devletinde de *hukuk, esas itibariyle fıkıhtan oluşmaktadır.* İslâm dini, sadece inanç ve ibadet esaslarından oluşmayıp muamelatı da içine almak üzere hayatın bütün yönlerini düzenleyen bir sistem kurmuştur.

Hukukçuların bu hukukun kaynaklarına dayanarak fıkıh usulü ilmindeki esaslar çerçevesinde yapmış oldukları içtihatlarla fıkıh gelişmiştir. Osmanlılar bir taraftan eski Türk devletlerinden tevarüs eden geleneği diğer taraftan Emevi, Abbasi, Selçuklu ve Memlükler'den gelen İslâmî mirası kendi zaman ve şartlarına uygun daha başarılı bir sentez yapmışlardır. Böylece

¹⁵³ Nitekim Fatih'in Teşkilat Kanunnamesini anayasa olarak kabul etmeyenler, 1921 Tarihli Teşkilat-ı Esasiye Kanununu anayasa olarak kabul etmişlerdir.

¹⁵⁴ Krş. Erarslan (ed.), 2024, ss. 1-5, s. 5.

Osmanlı Devleti'nde padişahın örfi hukuk koyma yetkisi dolayısıyla düzenleme yetkisi ilk dönemlerde çok geniş bir kapsama erişmiştir.¹⁵⁵

Fâtih Sultan Mehmed'in devlet teşkilâtıyla ilgili Kanunnâmesinin, devletin işlerini düzenlemek için yazıldığı ifade edilmektedir. Saray, hükümet ve protokol konularıyla ilgili olarak Osmanlı devlet sisteminin mantığını anlatır. Bu anayasa, hükümetin şekli ve yetki alanlarını, yetkililerin padişahla ilişkilerini, rütbeleri ve derecelerini ve ayrıca terfi, ücret, emekliliklerini ve cezaları ele alır. Fâtih Sultan Mehmed'in kanunnâmesi bu türde tektir; anayasa ve idare hukukunun temel kanun metnidir yani anayasa mesabesindedir.

Kısaca, bu kanunlarda daha önceki padişahlar tarafından uygulanan kanunlar bir araya getirilmekle birlikte eksik olan kısımlar Fatih Sultan Mehmet tarafından tamamlanmıştır. Kanunnamede geçen cümleler Fatih Sultan Mehmet'e aittir. Osmanlı devlet teşkilâtının temelini saraydan yetişen devlet adamları oluşturmaktadır. Bu sebeple Teşkilat Kanunnamesi'nde sarayda uygulanacak teşrifat kurallarına da yer verilmiş, yani teşkilatın temeli olan saray mektebinin kuralları da belirlenmiştir.

SONUÇ

Fatih'in kabul ettiği ve kısmi değişiklikler dışında genel hatları ile 19. yüzyıla kadar yürürlükte kalan Teşkilat Kanunnamesi, kaynağını esas olarak İslâm hukukundan ve buna aykırı olmamak şartı ile eski Türk ve komşu ülke geleneklerinden alan bir ferman anayasasıdır. Fatih, kendisinden önceki Sultanların kanunları tedvin etmediğini görünce, bu konuda bir çalışma yapılmasını istemiş, sonuçta bu farklı kanunname Fatih'in dilinden yazılmıştır. İlk genel Osmanlı Kanunu olan Kanunnâmenin içeriği tamamen Fatih'e aittir. Fatih Kanunnamesi büyük oranda kendisinden önce konulan kanunlar, karara bağlanmış esaslar ve idari geleneğin bir kodifikasyonu olup, Fatih'in tecrübe ve birikiminin hukukumuzda bir ilk olan bu tedvinde Fatih'in özgün katkısının olduğunu belirtmek gerekir. Nitekim bu duruma, Fatih'in Teşkilat Kanunnâmesi'nin ön sözünde nişancı *Leysî-zâde* tarafından dikkat çekilmiş olup, ihtiyaç duyulan yeni düzenlemeler bizzat Fatih tarafından ikmal edilmiştir.

Kanunnâmenin *devrine göre ileri bir adım teşkil ettiği ve anayasal gelişmelere öncülük eden ve zemin hazırlayan bir anayasa mahiyetinde olduğu* ifade edilebilir. Bu düzenleme Osmanlı Devletinde 19. yüzyıla kadar bir kısım değişikliklerle yürürlükte kalmış ve en uzun ömürlü kanunlardan başlıcası olarak tarihe geçmiştir (*kanun-ı kadim*).

Fatih'in Teşkilât Kanunnâmesi'nin devletin sadece merkez teşkilatını düzenlediği, taşra yönetimi için herhangi bir hususa yer vermediği görülmektedir. Bu da, bir anayasa için anlaşılır bir durumdur. *Kanunname ile Osmanlı Devlet teşkilatına ilişkin derli toplu ilk bilgilere yer verdiği görülmektedir.* Bu çerçevede kuruluşundan Fatih Dönemi'ne kadar Osmanlı Devleti'nde yürürlükte bulunan kanunlar Fatih Dönemi'nde Nişancı Leysî-zâde tarafından tedvin edilmiştir.

¹⁵⁵ Bkz. Özcan, 2022, s. xxviii.

Teşkilat Kanunu'nun iktidarı sınırlandırması, temel hak ve hürriyetlere yer verip bunları güvence altına alacak mekanizmaları kurması gerekmemektedir. Çünkü fıkıh ve örfi hukuk, bu konuları düzenlemiş olup, yeniden düzenlenmesine gerek duyulmamıştır. Nitekim Anglo-Sakson anayasacılığı da böyledir. Esasen günün koşullarında bu durum bir nakısa olarak görülmediği anlaşılır bir durumdur. Kanûnnâme-yi Padişahın günün ve geleceğin ihtiyacını karşılayabilecek bir yasal düzenleme çabası olarak görmek gerekir. Kaldı ki, *kural olarak padişahlar tarafından konan kanunların yürürlük süreleri kendi hayatlarıyla sınırlı iken bu kanunname yaklaşık 19. yüzyıla kadar yürürlükte kalmıştır. Bu da Kanunnamenin basit bir kanundan daha öte bir kanun-ı kadim ve düstur olduğunu göstermektedir. Fatih'in amacı bir anayasa hazırlamaktır.*¹⁵⁶

Devlet teşkilatını ilk kez düzenleyen hükümleri ihtiva etmesi yönüyle anayasa mesabesinde bulunan Kanûnnâmenin, temel haklara yer vermemesi, *padişahın yetkilerini kısıtlamak bir tarafa onu devlet yönetiminde mutlak yetkili hâle getirmesi bu konuların şer'i şerife ve örfi hukuka havale edilmesi nedeniyle.* Nitekim 1921 Anayasası da temel hakları ve sınırlamaları kapsamaz. Ama bu durum, 1921 Anayasasının anayasa olma özelliğini kaldırmamaktadır.

Fatih'in, koyduğu kanunlar konusunda dogmatik olmadığı, koşullar gerektirdiğinde bunların değiştirilebileceğini kabul ettiği görülmektedir. 19. yüzyıla kadar kimi yönleriyle *kanûn-ı kadim* olarak yürürlükte kalması ve bu kanunun esas alınması bu metnin anayasa mesabesinde olduğunu göstermektedir. Fatih'in Teşkilat Kanûnnâmesi'nin Fatih sonrası dönemde de *normlar hiyerarşisi* bağlamında üstünlüğü ve bağlayıcılık tarafı vardır. Çünkü Sultanın ölümüyle çıkardığı kanunlar da ilga olmakla beraber bu durumun Fatih Kanunnamesi için söz konusu olmaması, bu gerçeği göstermektedir. Bu bağlamda Fatih sonrası dönemde de Teşkilat Kanûnnâmesi'nin uygulamada bazı hususlarda esas alınması mezkûr kanunun üst kanun olup hukuki bağlayıcılığı olduğunu göstermektedir. İstanbul'u gelecek nesillere emanet eden Fatih'e duyulan saygı, devletin yıkılışına kadar devam etmiştir. Tarihteki başarıları nedeniyle bugün de mümtaz ve müstesna bir değer ifade eden Fatih'e, kendisinden sonra devleti yöneten padişahların da sevgi beslediklerini belirtmek gerekir. Kanûnnâmenin *devrine göre ileri bir adım teşkil ettiği ve anayasal gelişmelere de öncülük eden ve zemin hazırlayan bir anayasa mahiyetinde olduğu* görülmektedir.

Fatih'in Teşkilât Kanûnnâmesi'nin devletin sadece merkez teşkilatını düzenlediği, taşra yönetimi için herhangi bir hususa yer vermediği görülmektedir. Bu da, bir anayasa için anlaşılır bir durumdur. *Kanunname ile* Devlet-i Aliye'nin teşkilatına ilişkin derli toplu ilk bilgilere yer verdiği görülmektedir. Osmanlı Devletinde padişahın örfi hukuk koyma yetkisi dolayısıyla düzenleme yetkisi özellikle Fatih döneminde çok geniş bir kapsama erişmiştir. Fatih'in kardeş katli konusunda izlediği politikanın ana nedeni egemenliğin bölünmezliği ilkesini kabul etmesi, devletin parçalanmaması ve yıkılmamasına verdiği özel önemdir.

¹⁵⁶ Bkz. Erarslan (ed.), 2024, ss. 1-5, s. 4. Fatih Sultan Mehmet'in fetihlerinden bahseden tarih kitaplarının daha çok olduğu belirtilebilir; Örneğin bkz. Tursun Bey, Tarih-i Ebû'l-Feth, Hazırlayan Mertol Tulum, İstanbul 1977, İstanbul Fetih Cemiyeti Yayını, ss. xxxii+272.

Kanunnamenin *birinci bölümünde* devletin ileri gelenlerinin protokoldaki yerlerine, padişaha kimlerin arzda bulunabileceklerine ve kadıların mertebelerine yer verildiği görülmektedir. *İkinci bölümde* divan, has oda ve saray hizmetkârlarının bayramlaşma merasimleri, devlet büyüklerinin protokoldeki yerleri, kimlerin padişaha arzda bulunabileceği ve kadıların dereceleri yer almaktadır. Bu bölümde saltanat işleri yani Divan-ı Hümayun, Has Oda Teşkilatı ve Saray bürokrasisinin görevleri anlatılmaktadır. *Üçüncü bölümde* ise suç ve cezalara, devlet hizmetinde yüksek mevki ve makamlara ulaşmış olanların görevde ve emekli olduklarındaki gelirlerine ve son olarak devletin ileri gelenleri ile hanedan mensuplarına hitap etme şekillerine yer verilmiştir. Fatih'in Teşkilat Kanunnamesinin 1808 tarihli Sened-i İttifak, 1839 tarihli Tanzimat Fermanı ve 1876 tarihli Kanun-i Esasi öncesinde Osmanlının yaptığı bir anayasa olarak kabulü mümkündür.

Sonuç olarak, Fatih'in Teşkilat Kanunnamesi dışında Osmanlı'da başka bir *umumi teşkilat kanunnamesi* yoktur. Fatih'ten sonra gelen sultanlar da Fatih'in Teşkilat Kanunnamesine uymuşlardır. Bu hükümler belli değişikliklerle 19. yüzyıla kadar uygulanmıştır. Oysa diğer kanunlar, padişahların ömrü ile sınırlıdır. Adının anayasa olmayıp, kanunname olması bu durumu değiştirmez. 1876 Anayasasının adı *Kanun-ı Esasi*, 1921 ve 1924 tarihli anayasalarının ismi ise *Teşkilat-ı Esasiye Kanunu*'dur. Fatih'in Teşkilat Kanunnamesinin, temel hak ve özgürlük alanını düzenlememesi eksiklik teşkil etmez. Temel hak ve özgürlükler şer'a ve kanuna havale edilmiştir. Nitekim 1958 tarihli mevcut Fransız Beşinci Cumhuriyet Anayasası da temel hak ve özgürlükleri 1789 tarihli Fransız İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirisi'ne havale etmiştir. Fatih'in Teşkilat Kanunnamesinin, devleti sınırlandırmamış olması, bu durumun şer'a ve kanuna havale edilmiş olması, onun bir anayasa olma niteliğine aykırı değildir. Sultanın özelliklerini yitirmesi halinde azl edilebilirliği açıktır. Fatih'in Teşkilat Kanunnamesinin, daha sonra gelen sultanlar tarafından değiştirilebilirliğinin bizatihi kabulü bunun anayasa mesabesinde olduğunu gösterir.

Fatih anayasası gibi, günümüzdeki bazı anayasalarda da ayrıntılar vardır. Örneğin 1982 Anayasasında kooperatifi geliştirmek, orman köylüsünü korumak, Radyo Televizyon Üst Kurulu, Milli Güvenlik Kurulu ve Atatürk Kültür, Dil Tarih Yüksek Kurulu hakkındaki düzenlemelerin bir anayasada olmaması veya kısa olması gerekirken, ayrıntılı yazılmıştır. Üç yıl yaşayan ve 1876 Anayasası ile aynı anda yürürlükte olan ve temel hak ve özgürlükleri düzenlememiş olan 1921 tarihli Teşkilat-ı Esasiye Kanununun bir anayasa olarak kabulüne rağmen, Fatih'in Teşkilat Kanunnamesinin bir anayasa olarak kabul edilmemesi makul değildir.

KAYNAKÇA

Akgündüz A, Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukuki Tahlilleri, C.I-VII, İstanbul 1990-1994, C. I, ss. 311-345; Kânunname Viyana metni, C. I, s. 333-345. Fâtih Sultan Mehmet'in Umumi Kanunnamesi (Kanun-ı Padişahi)'nin nüshası National Bibl. Vienna, A.F.554, vrk. 2/b-7/b'den tıpkı basım, C.I, s.347-366

Akkād A M, ed Dimukratiyye fi'l-İslâm, Lübnan, ty,

Arsel İ, Teokratik Devlet Anlayışından Demokratik Devlet Anlayışına, Ankara, 1975, A.Ü. Hukuk Fakültesi Yayını.

Başgil A F, Esas Teşkilat Hukuku, Cilt 1, Türkiye Siyasi Rejimi ve Anayasa Prensipleri, I. Fasikül, Baha Matbaası, İstanbul, 1960.

Barkan Ö L, XV. ve XVI. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Zirâi Ekonominin Hukuki ve Mali Esasları, I. Cilt, Kanunlar, İstanbul 1943, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türkiyât Enstitüsü Neşriyatı.

Barkan Ö L, „Kânunname”, Milli Eğitim Bakanlığı İslâm Ansiklopedisi, C.VI, İstanbul 1977, s. 185 vd.

Barkan Ö L, „Osmanlı İmparatorluğu Teşkilât ve Müesseselerinin Şer'iliği Meselesi”, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası, C.XI, Sy. 3-4, İstanbul 1945.

Buhâri Muhammed b. İsmail (ö. 256/869), Sahihü'l-Buhâri, İst. 1401/1981, Çığır Yayını (tpkı basım).

Cessâs Ebu Bekr Ahmed er-Razi, Ahkâm'ül-Kur'an, İst. 1335-1338, C. I- III. Evkâf-ı İslâmiye Matbaası.

Çağatay N, “İslâm Hukukunun Ana Hatları ve Osmanlıların Bunun Bazı Kurallarını Değişik Uygulamaları”, Belleten, C.LI, s. 200, Ankara, Ağustos 1987, Türk Tarih Kurumu Yayını.

Coulson N J, “The State and The Individual in Islâmic Law”, International and Comparative Law Quarterly, Vol. I, January, 1957.

Demir A, “Hukuk Tarihimiz Açısından Fatih Sultan Mehmet”, I. Türk Hukuk Tarihi Kongresi Bildirileri, ss. 117-136. https://cdn.istanbul.edu.tr/FileHandler2.ashx?f=hukuk-tarihimiz-acisindan-fatih-sultan-mehmet_abdullah-demir_636903130625410797.pdf (ET: 22.02.2025).

Doğan M, Tarih ve Toplum, Türkiye'de Toprak Meselesi, İstanbul, 1977.

Ebu Zehrâ M, İslâm'da Siyasi ve İtikadi Mezhepler Tarihi, Çev. Ethem Ruhi Fırlıklı-Osman Eskicioğlu, Yağmur Yayınevi, I. B., İstanbul, 1970.

Eraslan Z, “Cumhuriyet Türkiye'si Anayasalarının Osmanlı Kökleri: Fatih'in Teşkilât Kanunnâmesi'nden (Kanunnâme-i Âl-i Osman) Gülhane Hatt-ı Hümayûnu'na Anayasal Hareketlere Genel Bir Bakış”, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, Sayı: Kasım 2023, Cilt XXXIX - Sayı 108, ss. 249-294. [HTTPS://Atamdergi.Gov.Tr/Tam-Metin/1099/Tur](https://Atamdergi.Gov.Tr/Tam-Metin/1099/Tur).

Eraslan Z (ed.), Osmanlıdan Günümüze Türk Anayasa Metinleri , Atatürk Araştırma Merkezi Yayını (No. 575), Ankara, 2024, ss. 1-518.

Ergin M (Yayımlayan), Orhun Kitabeleri, İstanbul 1970.

Ebussuud Efendi, Mâruzat, Süleymaniye Kütüphanesi, İzmir Bölümü, Numara 782, vrk. 341-356, vrk. 10/b.

el-Ferrâ, Kadı Ebu Ya'la Muhammed b. el-Hüseyn, el-Ahkâmü's-Sultaniye, tashih ve talik: Muhammed Hâmid el-Müftî, 3. Baskı, Matbaatü Mustafa'l-Babi'l-Halebi, Mısır, 1408/1987.

Fatih Sultan Mehmed, Atam Dedem Kanunu, Kanunnâme-i Âl-i Osman, Hazırlayan Abdülkadir Özcan, Kronik, İstanbul 2022, 4. Baskı.

Fendoğlu H T, Türk Anayasa Hukuku Tarihi, Yetkin Yayınları, Ankara, 2021. (kıs: 2021a).

Fendoğlu H T, Darbeler ve Anayasalar, Yetkin, Ankara, 2021. (kıs : 2021b).

Fendoğlu H T, Anayasa Hukuku, On Birinci Baskı, Yetkin Yayınları, Ankara, 2024.

- Fendoğlu H T, Kadın Hakları, Fıkıhta ve Hukukta, Yetkin, 2025.
- Fendoğlu H T, “Alevilik ve Yeni Anayasa (Anayasal Perspektif)”, İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi Cilt: 4 Sayı:1, Yıl 2013.
- Gökbilgin M T, “Süleyman-I”, Milli Eğitim Bakanlığı İslâm Ansiklopedisi, C.XI, İstanbul 1979, s. 99 vd.
- Goldziher I, “Adet” maddesi, Milli Eğitim Bakanlığı İslâm Ansiklopedisi, İstanbul, 1978, C. I, s. 137 vd.
- Harb M, el- Osmaniyyun fi’t-Tarihi ve’l-Hadâre, Kahire, 1414/1994.
- Heyet, Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye.
- İbn Abidin, Reddu’l-Muhtar a’la’d-Dürri’l-Muhtar a’la Metni Tenviri’l- Ebsar, Çev. Ahmed Davudoğlu, C. I-XIV, İstanbul, 1983, Şâmil Yayınları.
- İbn Kayyim el-Cevziyye (Hanbeli, ö.751/1850), Şemsüddin Ebi Abdillâh Muhammed b. Ebi Bekr, İlamü’l- Muvakkiin a’n Rabbi’l-Alemin, Tahkik, Muhammed Muhyiddin Abdulhamid, C.I-IV, Sayda, 1407/1987.
- İnalcık H, Osmanlı Hukukuna Giriş, AÜSBF Dergisi, 1958, C. XIII, No.2; Osmanlı Hukukuna Giriş, Örfi Sultani Hukuk ve Fatih Kanunları, ss. 102-126; (https://yunus.hacettepe.edu.tr/~mehoz/soseko/Osm_Hukuk_Giris_INALCIK.pdf), ET: 22.02.2025.
- İnalcık H, <https://İslâmansiklopedisi.org.tr/kanunname> (ET: 22.02.2025). Bu madde TDV İslâm Ansiklopedisi’nin 2001 yılında İstanbul’da basılan 24. cildinde, 333-337 numaralı sayfalarda yer almıştır.
- İnalcık H, “Mahkeme” maddesi, Milli Eğitim Bakanlığı İslâm Ansiklopedisi, İstanbul, 1997, C.VII, s. 149 vd.
- İnalcık H, Kuruluş ve İmparatorluk Sürecinde Osmanlı (Devlet, Kanun, Diplomasi), Timaş, 2011.
- İnalcık H, “Örf”, Milli Eğitim Bakanlığı İslâm Ansiklopedisi, C.IX. İstanbul 1964.
- İnalcık H, “Nişancı” maddesi, Milli Eğitim Bakanlığı İslâm Ansiklopedisi, C. IX, İstanbul, 1964, ss. 671-683.
- Kasımî, Zafir, Nizamü’l-Hükm fi’ş-Şeriatı ve’t-Tarih’l-İslâmi, el-Kitabü’s-Sani: es-Sultatü’l- Kadaiyye, Beyrut, 1407/1987, III. Baskı, Dârü’n-Nefais.
- Karaman H, İslâm Hukuk Tarihi, İstanbul 1975.
- Karatepe Ş, Osmanlı Siyasi Kurumları, İstanbul 1989.
- Kâtip Çelebi, Mizanül-Hakk Fi İhtiyari’l Ehakk, Haz. Orhan Şaik Gökyay, İst. 1972.
- Khadduri, Majid, Political Trends in the Arab World, 1970.
- Kern, R.A., „Adat Hukuku”, Milli Eğitim Bakanlığı İslâm Ansiklopedisi, İstanbul, 1978, C.I, s. 129 vd.
- Koçi Bey, Koçi Bey Risalesi, Sadeleştiren: Zuhuri Danışman, İstanbul, 1972.
- Köprülü F, „Fıkıh” maddesi, Milli Eğitim Bakanlığı İslâm Ansiklopedisi, C.IV, İstanbul 1977, s. 608 vd.
- Köprülü F, Ortaçağ Türk Hukuki Müesseseleri, İstanbul 1943.
- Lewis, Bernard, Modern Türkiye’nin Doğuşu, Çeviren Metin Kırıatlı, 3. Baskı, Ankara, 1988.
- Maverdi, Ebu’l-Hasen Ali b. Muhammed b. Habib (ö. 450), el-Ahkâmü’s-Sultâniye ve’l-Velâyâtü’d-Diniye, Dârü’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut, ty.
- Müslim, Sahihu’l-Müslim, Tahkik, M.Fuad Abdülbâki, C. I-III, İstanbul, 1411/1981, 1. baskı basım. Ayrıca Tercüme ve Şerhi: Ahmed Davudoğlu, C.I-IX, İst 1978.
- Nevin A M, İslâm Siyasi Düşüncesinde Muhalefet, V. Akyüz çev. İstanbul 1990.
- Nuri O, Mecelle-i Umur-i Belediye, İstanbul 1922.
- Ocak A Y, “XVI. Yüzyıllarda Osmanlı Resmi Dini İdeolojisi ve Buna Muhalefet Problemi”, İslâmi Araştırmalar Dergisi, C. IV, Sy. 3, Temmuz 1990, ss. 190-194.

Onar S S, İdare Hukukunun Umumi Esasları, C.I-III, 3. Baskı, İstanbul, ty., İsmail Akgün Matbaası.

Okandan R G, “Kitap Tahlili”, Kanunlar-I, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası, C. XI, Sy. 3-4, İstanbul, 1945, s.400-406.

Özek Ç, Devlet ve Din, İstanbul, ty., Ada Yayınları.

Özcan A, “Fatih’in Teşkilât Kanûnamesi ve Nizâm-ı Âlem İçin Kardeş Katli Meselesi”. Tarih Dergisi, sy. 33 (Haziran 2011): ss. 7-56. (<https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/101848>. ss. 30-50 arasında Fatih Anayasasının orijinal metni verilmiştir. (ET:22.02.2025).

Özcan A, Fatih Sultan Mehmed, Atam Dedem Kanunu, Kanûnnâme-i Âl-i Osman, Kronik Kitap, 4. Baskı, İstanbul, Eylül 2022.

Pakalin M Z, İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi, C. II, İstanbul, ty.

Pakalin M Z, Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, C.III, İstanbul 1983.

el-Maverdi, Ebu’l-Hasen Ali b. Muhammed b. Habib (ö. 450), el-Ahkâmû’s-Sultâniye ve’l-Velâyâtü’d-Diniye, Dârü’l-Kütübî’l-İlmiyye, Beyrut, ty.

Seyyid Mehmet Seyfi, Siyasetname Tercümesi, Süleymaniye Kütüphanesi, Esat Efendi, No. 584, vrk. 90-113.

Schacht Joseph, İslâm Hukukuna Giriş, Çeviren Mehmet Dağ-Abdulkadir Şener, Ankara 1977, AÜİFY.

Schacht Joseph, “Şeriat” maddesi, Milli Eğitim Bakanlığı İslâm Ansiklopedisi, İstanbul, 1979, C. XI.

Şebaru, İsam Muhammed, “el-Kadâü ve’l-Kudâtu fi’l-İslâm ‘el-Asrû’l-Abbâsi’”, Beyrut, 1983, Dârü’n-Nehdeti’l-A’rabiyye.

Şeybâni, Muhammed b. Hasan eş-Şeybani, Şerhu Kitabî’s-Siyerî’l-Kebir, tahkik, Selâhuddin el-Müncid, C. I-V, Kahire, 1971.

Taberi İbn Cerir Ebu Cafer, Târihu’t-Taberi, Târihu’l-Ümem ve’l-Müluk, Beyrut, III. B., 1408-1411/1988-1991, C. I-VI, Darü’l-Kütübî’l-İlmiyye.

Tabliye, M.Kutup, el-İslâm ve Hukuk’ul İnsan, Kahire 1984.

Taneri A, Osmanlı İmparatorluğunun Kuruluş Döneminde Vezir-i A’zamlık (1293-1453), AÜTCF Yayını, Ankara 1974.

Taş K Z, Osmanlılarda Lalalık Müessesesi, Kardelen Kitabevi, 1999.

Tevkii’ Abdurrahman Paşa, Tevkii’ Abdurrahman Paşa Kanunnamesi, Milli Tettebular Mecmuası, C. I, Matbaa-i Amire, İstanbul, 1331, ss. 498-544.

Tuğ S, İslâm Ülkelerinde Anayasa Hareketleri, XIX. ve XX. Asırlar, İstanbul, 1969.

Turnagil A R, İslâmiyet ve Milletler Hukuku, İÜHFM, C. VIII, Sy.1-2, 1942.

Tursun Bey, Tarih-i Ebu’l-Feth, Haz.Mertol Tulum, İstanbul 1977.

Udeh A, et-Teşriu’l-Cinaıyyi’l-İslâmi Mukarinen Bi’l-Kanûn’l-Vad’i, Dar’ül-Kâtibi’l-Arabi, Beyrut, C. I-II, ty.

Üçok C/Mumcu A/Bozkurt G, Türk Hukuk Tarihi, Ankara, 1998, VIII. Baskı, Savaş Yayını.

Wellhausen J, İslâmiyetin İlk Devrinde Dini-Siyasi Muhalefet Partileri, Fikret İşıltan çev., TTK Yayını, Ankara, 1989.

Versan V, “Tarihte Türklerin İslâm Kamu Hukukuna Katkıları”, Sıddık Sami Onar’a Armağan, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayını, İstanbul 1977.

Yücel Y/Pulaha S, I. Selim Kanûnnâmesi (Tirana ve Leningrad nüshaları) (1512-1520), Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara, 1995.